

Fra Olav den hellige til jomfru Maria
- hvilke endringer kan ses i Kristusfremstillingen
fra år 1150 til 1350?

Lise Marit Hansen
VID vitenskapelige høgskole
Stavanger

Masteroppgave
Master i teologi

Antall ord: 22898

15.05.2023

Opphavsrettigheter

Forfatteren har opphavsrettighetene til oppgaven.
Nedlasting for privat bruk er tillatt.

Sammendrag

Denne oppgaven har jeg skrevet for å se om symbolbruken en i tidsepokes religiøse litteratur kan gi en fremstilling av hvordan Kristus har blitt fremstilt og forkynt. Til oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i to kvad som hovedkilder. Geisli fra ca år 1150 og Lilja fra tohundre år etter, og dermed blir tidsepoken det vi i dag kaller høymiddelalderen.

Kvadene belyses ut fra historisk, språklig og teologisk kontekst, og til slutt har jeg en analyse av symbolbruken knyttet til Kristusfremstillingene i kvadene. Jeg har hatt stor nytte av både norsk og utenlands forskning, og dette er forskning som har pågått og vært publisert helt siden tidlig 1900-tallet og frem til i dag.

Jeg har gått nærmere inn på hvordan man i Geisli starter med å prise og løfte frem Olav den hellige, til man i Lilja ser at det er jomfru Maria som får plass i det religiøse landskapet. Jeg håpet dette arbeidet vil gi ett grunnlag for å se hvordan historie og trosuttrykk har utviklet seg sammen.

I arbeidet med oppgaven har jeg sett at man i løpet av de tohundre årene fra det første kvadet, til det andre, gikk fra en symbolikk som i stor grad var knyttet til den verdslige kong Olav Haraldsson sine krigermeritter, via samme Olav som helgenkonge, og til slutt får vi Liljas beskrivelser av en mer menneskeligjort Kristus og frelser.

Abstract

I have written this paper to see if the use of symbols in the religious literature of an era can give a representation of how Christ has been portrayed and preached. For my thesis, I have used two skaldic poetries as my main sources. Geisli from about the year 1150 and Lilja from two hundred years after, and thus the era becomes what we today call the High Middle Ages.

The skaldic poetries are illuminated from historical, linguistic and theological context, and finally I have an analysis of the use of symbols associated with the representations of Christ in the poems. I have benefited greatly from both Norwegian and foreign research, and this is research that has been ongoing and published since the early 1900s until today.

I have gone into more detail about how Geisli starts by praising and highlighting St. Olav, until in Lilja it is seen that it is the Virgin Mary who has an important place in the religious landscape. I hoped this work would provide a foundation for seeing how history and expressions of faith have evolved together.

In working on the thesis, I have seen that over the course of the two hundred years from the first poem to the second, we went from a symbolism that was highly linked to the worldly King Olav Haraldsson's warrior merits, via the same Olav as saint king, and finally we get Lily's descriptions of a more humanized Christ and Savior.

Forord

Nesten tretti år etter at jeg i 1994 sluttet på teologistudiet, og trodde at jeg aldri skulle starte på igjen, er jeg nå i mål med masteroppgaven i teologi, og har praktisk teologiske fag igjen fra høsten av. Å være student i en alder av 50+, delvis ufør og delvis i jobb, med familie og alt annet som skjer rundt en, har krevd sitt, og jeg er stolt av å ha kommet så langt.

Hadde noen spurt meg i 1994 om hva jeg ville skrive om i det som da het hovedoppgave, hadde jeg nok svart noe om Olav den hellige. Med en interesse for vikingtiden som startet allerede på barneskolen, til prof.em Torstein Jørgensens forelesninger i kirkehistorie på Misjonshøyskolen, og en glede over hver sommer å se «Spelet om heilag Olav», lå helgenkongen meg nær allerede da. Når jeg så i 2022 faktisk måtte svare på hva jeg ville skrive masteroppgaven om, så var det fortsatt Olav den hellige som dukket opp, og denne gangen ble det en realitet!

Det at denne oppgaven nå er en realitet, kan jeg takke flere for:

- min veileder Joar Haga, førsteamanuensis ved VID Stavanger
- arbeidsgiver Nidaros bispedømme/Stiklestad prosti ved forhenværende prost Gustav Danielsen og nåværende prost Christine Waanders
- den alltid tilstedeværende Tåka
- heiagjengen i nærmiljøet – Bodil, Kjersti, Anne Beate, Kari og Grethe
- familie og kolleger
- mine trofaste venninner i tykt og tynt – Irene og Sara

Og ikke minst: mine aller nærmeste! Sigrid som har delt sin tid som avgangselev på videregående med en mamma som selv har sittet med hodet i bøkene. John Birger som er konfirmant uka etter at denne oppgaven blir levert, og som da endelig skal få oppmerksomhet. Kjære Rune! Takk for hjelp til logistikk, noen doser med ekstra husarbeid, og ikke minst for tålmodighet, støtte og for at du har orket å sitte mye alene mens jeg har skrevet og skrevet. Nå skal du få fruen tilbake!

Innhold

Sammendrag	3
Abstract	3
Forord	5
1. Introduksjon	8
1.1 Hovedspørsmål og avgrensning	8
1.2 Arbeidsmåte og kilder	9
1.3 Presentasjon av viktige kilder og forskningshistorie	10
1.4 Mål.....	11
2. Kontekst – språklig, historisk og teologisk	13
2.1 Historisk kontekst.....	13
2.2 Tidsepokens språk og litteratur.....	17
2.3 Olav Haraldsson – historisk og teologisk.....	23
2.3.1 Olav – den historiske personen.....	23
2.3.2. Olav - den hellige.....	25
2.4 Maria – historisk og teologisk.....	26
2.4.1 Maria – i historisk kontekst	26
2.4.2 Maria – i teologisk kontekst	28
2.5 Oppsummering.....	30
3. Verkenes bakgrunn.....	32
3.1. Språklige momenter fra tidsepoken.....	32
3.2 Religiøse momenter fra tidsepoken	34
3.3 Oppsummering.....	37
4. Analyse av verkene	39
4.1. Geisli	39
4.1.1 Forfatter, utgaver, valgt oversettelse.....	39
4.1.2 Inndeling og innhold.....	45
4.1.3 Symbolikk	47
4.1.3.1. Ridder-, konge- og krigermotiv.....	49
4.1.3.2 Sol- og lyssymbolikk.....	53
4.1.4 Oppsummering.....	55
4.2 Lilja.....	56
4.2.1 Forfatter, utgaver, valgt oversettelse.....	56
4.2.2 Inndeling og innhold.....	61
4.2.3 Symbolikk	64

4.2.3.1 Gudsmoder og gudesønn	65
4.2.3.2 Sol- og lyssymbolikk.....	67
4.3 Oppsummering.....	70
5. Konklusjon	71
6. Avslutning	75
Litteraturliste.....	76
Bøker	76
Nettsider, artikler o.a	79

1. Introduksjon

Det er sommeren 2022, og vi har nettopp feiret olsok. Tonene fra «Spelet om heilag Olav» har fylt amfiet på Stiklestad, og vi som var der har sammen med aktørene på scenen sunget:

*Kongen stupte på Stiklestad
men landet gjorde han fritt.
Sola glar bak Hærmanns-snas,
og landet er mitt og ditt.
Soga seier så stille
her har det store hendt.
Her er det evige altarljuset
i Norden tent. (Gullvåg, u.å., spelet.no)*

Kirka har også vært sentral, og gudstjenester feiret. Alterpartiet med Kristus-maleriet av Alf Rolfssen, som er avbildet på fremsiden av oppgaven, har igjen gitt rom for ettertanke. Her står Kristus med sverdet i en hånd, og liljen i den andre. Symboler for lov og evangelium, men også for krigerkongen og gudsmoderen. Det harde og det myke.

Alterbildet i Stiklestad kirke, og dets symboler, rommer mye av det som det kommende Nasjonaljubileet 2030 skal favne. Alterbildet favner hvordan Kristus ble, og blir, fremstilt. For Kristus-fremstillingen har endret seg med århundrene. Jeg vil med denne oppgaven se på av Kristusfremstillinger i århundrene etter Olavs død på Stiklestad. Hvordan ble helgenkongen fremstilt i forhold til Kristus? Og motsatt. Gjennom å arbeide med Kristusfremstillingene i disse århundrene er målet å se om det skjer noe med disse fremstillingene. Forblir Olav den som trekkes frem i sammenligninger, eller får vi andre sammenligninger og symbolbruk? Og hvordan skjer eventuelt disse endringene? Hvilke faktorer kan i denne tidsepoken ha vært avgjørende for datidens påvirkere, og den utviklingen som skjedde?

1.1 Hovedspørsmål og avgrensning

For å undersøke denne utviklingen er det ikke altertavlen i Stiklestad kirke som er sentral, men jeg vil se til middelalderlitteraturen når det kommer til hvordan Kristusfremstillingen skjer i løpet av århundrene etter Olav Haraldssons død. Kan disse norrøne verkene si oss noe om hvordan Kristus ble fremstilt den gang?

For å se hvordan trosuttrykket endrer seg i århundrene etter Olavs død, kommer man ikke unna kvadene Geisli og Lilja. Disse to verkene er skrevet i hver sin historiske kontekst, og de har på hvert sitt vis et formspråk som rikt på symboler og trosuttrykk. Det ene med Olav den hellige som hovedperson sammen med Kristus, og det andre med jomfru Maria. Oppgaven får sin avgrensning tidsmessig i årene fra Geisli blir til ca år 1150, og til Lilja blir skrevet ca år 1350. Jeg vil ta utgangspunkt i disse to kvadene når jeg vil forsøke å finne noen svar til det som er mitt hovedspørsmål i denne oppgaven:

Fra Olav den hellige til jomfru Maria

– hvilke endringer kan ses i Kristusfremstillingen fra år 1150 til 1350?

Geisli og Lilja er ikke de eneste kildene man kan bruke for å se på Kristusfremstillingene i disse århundrene, men jeg lar de være rammeverket for min oppgave, og eksempler på samtidens uttrykksmåter innen religiøs litteratur. Både Geisli og Lilja var viktige kvad i hver sin del av tidsepoken, og de er dermed gode representanter for samtidens fremstillinger. De vil danne grunnlaget for å se på datidens fremstilling av troen på Kristus, og deres språklige fremstilling blir avgjørende for å se på hvordan Kristus fremstilles, selv om de alene ikke gir alle svarene.

1.2 Arbeidsmåte og kilder

Både Geisli og Lilja er oversatt flere ganger, og jeg tar utgangspunkt i Knut Ødegårds oversettelser av begge verkene. Oppgaven vil ha en disposisjon der både tidsepokens historiske, språklige og teologiske kontekst må få plass for å sette det hele i riktig kontekst. Med det som bakteppe kan jeg gå nærmere inn i å se på om fremstillingen av Kristus endres. Skjer det en endring i billedbruken i språket, og i den teologiske forståelsen?

Det er viktig å understreke at dette ikke er en masteroppgave som har diktanalyse i fokus. Her er det ikke verseform og rimregler som skal belyses, selv om enkelte språkfenomener og virkemidler blir trukket frem der det er nødvendig for analyse. Det er Kristus-fremstillingene som skal stå i fokus, og som jeg vil se nærmere på.

Jeg vil fremstille tekstene historisk, analysere de med bakgrunn i sekundærkildene, se utviklingen mellom de to verkene, for så å belyse funnene.

1.3 Presentasjon av viktige kilder og forskningshistorie

Med Ødegårds oversettelser av Geisli og Lilja som primærkilder, blir sekundærkildene litteratur og forskning som tar for seg disse to verkene, og det som omhandler tidsepoken, datidens historie, språkanalyse og teologi. Av forskning innen de norrøne kvadene finner man både norske og internasjonale forskere. Noen har forsket og skrevet om disse kvadene med et hovedfokus på det språklige, mens andre har forsket mer på det innholdsmessige. Jeg vil her presentere de viktigste forskerne, og forskningskildene, jeg har brukt i arbeidet med denne oppgaven.

En av de som har gjort en større publikasjon om Geisli, er Martin Chase. Han er professor ved Fordham University i New York, og med sin spesialisering innen norrøne studier og kristne skaldekvad, er han en viktig bidragsyter til fagstoff innen feltet. Han har i sin hovedbok om Geisli en grundig gjennomgang av både det språklige, kildehistorien og innholdet i strofene.

En annen professor innen feltet norrøn poesi og middelalderen, er prof.em Margaret Clunies Ross. Sammen med Chase, er hun en av hovedforfatterne til bokserien Skaldic Project of the Scandinavian Middle Ages. Denne bokserien er nært knyttet til nettsiden [The Skaldic Project/skaldic.org](http://skaldic.org). Dette er et internasjonalt prosjekt der man gjennomgår, og samler, litteratur om den norrøne og islandske diktningen. Her får man tilgang til analyser av hele verk og strofer, og det har vært et nyttig verktøy i arbeidet med denne oppgaven.

Den siste internasjonale forskeren jeg vil presentere er Ruth Cheadle. Hun tok sin phd ved University of London i 2015, og er med det en av de nyeste forskerne innen feltet. Hennes phd-avhandling omhandler også Kristusfremstillinger i middelalderen, men hennes avhandling omfatter en lengre tidsepoke, og flere verk enn min masteroppgave. Avhandlingen hennes støtter seg på mye av den forskningen og litteraturen jeg også har brukt.

Når det kommer til våre egne norske forskere, og forfattere, innen tema som norrøn historie, litteratur, middelalder osv, så er flere av de anerkjente også internasjonalt. Jeg vil presentere to av de her. Den første er Fredrik Paasche, 1886-1943. Han studerte filologi, og jobbet som litteraturhistoriker. Hans studier i norrøn skaldediktning både var og er anerkjent, og bl.a også brukt av Cheadle. Med sine studier viste han til sammenhengen mellom

datidens Europa og våre hjemlige forhold. Paasche jobbet også i Tyskland, og han ga ut en rekke bøker og publikasjoner om flere litterære verk. Han har også vært en viktig bidragsyter til ulike historiske leksika, og skrevet biografier (Rottem, 2023, Johan Fredrik Paasche).

En av våre nålevende filologer som har stor betydning for fagfeltet norrøn litteratur og middelalder, er prof.em Else Mundal. Hun studerte ved Universitetet i Oslo, og ble professor ved Universitetet i Bergen. Fra 2003 og til hun pensjonerte seg i 2012, jobbet hun ved Senter for middelalderstudier. Mundal har hatt et særlig fokus på kvinners roller i både sagatiden og middelalderen, samt som hun har jobbet med hvordan møtet mellom det hedenske og kristne skjedde i vikingtiden. Hun har også vært en viktig oversetter når det kommer til norrøn litteratur.

Til mine primærkilder verkene Geisli og Lilja, jeg har brukt Knut Ødegårds oversettelser. Ødegård kommer fra Molde, og har utdannelsen sin innen både filologi og teologi. Han har sin utdannelse fra både Norge og England.

Ødegård startet som lyriker, og har med årene lagt ned et betydelig arbeid ikke bare som forfatter, men også som oversetter. Han har også hatt oppdrag og arbeid innenfor kulturlivet både her i Norge og Island. Han har mottatt flere utmerkelser i inn- og utland. Han veksler mellom å bo på hjemstedet i Molde, og på Island. Med sin tilknytning til både Norge og Island har han blitt en viktig formidler av disse to landenes felles historie, språk og kultur.

Han skriver på nynorsk, og han bruker både det tradisjonsrike nynorskmålet, men også med innslag av modernisert nynorsk. Hans forankring i det tradisjonsrike, ses i hans oversettelser av Geisli og Lilja. Med sin bakgrunn innen både språk og teologi, har han akademisk kompetanse til å være forsker, oversetter og å se på de teologiske sidene ved det han arbeider med.

I tillegg til disse, kommer andre kommentarer og utgivelser av ulike forfattere, og nettsider som omhandler emnet, samt andre utgitte bøker, artikler osv, som jeg har funnet relevante.

1.4 Mål

Det å skulle dukke ned i symbolbruken i tidsepokens religiøse litteratur, og hvordan man startet med å prise og løfte frem Olav den hellige, før man etter hvert ser at det er jomfru Maria som tar plass, håper jeg vil gi danne grunnlag for å se hvordan historie og trosuttrykk

utviklet seg sammen. Ved samtidig å se på resepsjonshistorien, håper jeg å danne et grunnlag for å se hvordan datidens Kristusfremstillinger endret seg i tidsepokens samtid.

2. Kontekst – språklig, historisk og teologisk

For å kunne gå inn i de valgte verkene, må de plasseres i forhold til sin tid. Tidsepokens historie, språk og teologi, er noe som må danne bakgrunn for det videre arbeidet. Datidens forfattere var også den gang påvirket av sin samtid, og det kan ha fått utslag i hvordan personene de skrev om, ble fremstilt. Derfor blir den historiske konteksten viktig.

Jeg vil i denne delen gi en kort fremstilling av den valgte tidsepokens språk og litteratur. Hvilke fremstillingsmetoder var vanlige? Ser man i disse århundrene endringer i måten det ble diktet på, og hvem var den typiske forfatteren? Alt dette er med på å danne et grunnlag for de verkene jeg har valgt å se nærmere på, og kan gi utslag når jeg kommer til tolkning og analyse.

I tillegg vil jeg komme inn på troen på Olav som helgen, hans posisjon både innen konge- og kirkemakt. Jeg vil også redegjøre for mariologi, og hvilken posisjon den hadde i denne delen av middelalderen. Hvordan Olav og jomfru Maria fremstilles i det religiøse landskapet, blir viktig for å kunne forstå hvordan dikterne bruker disse to i sine Kristusfremstillinger.

2.1 Historisk kontekst

Den historiske konteksten må ses ut fra periodisering og historiesyn. Det er ulike måter å lage en historisk periodisering på, og en slik periodisering trenger ikke å være sammenfallende i tidsaspekt eller geografisk inndeling. I korte trekk kan vi si at en ny periode kjennetegnes av betydelige endringer når det kommer til f.eks. tidsånd og maktinndeling (Marenbon, 2018, s 1). Å finne riktig tidsepoke, og definere den når det kommer til historiske, kulturelle og religiøse hendelser, er både en utfordrende og viktig del av en slik oppgave. Jeg vil her forsøke å gjøre en kort drøfting av noen viktige elementer i denne oppgavens kontekst.

Ulik utvikling innen tidsånd og maktinndeling, i ulike deler av verden, gjør at ikke eksakte skiller etter år kan settes opp. I alle fall ikke de samme årsskiftene for hele verden på likt. Denne oppgaven har primærkilder skrevet i vår norsk-islandske kontekst, og dermed i stor grad som en del av det vestlige Europa. Det gir da den geografiske rammen for å se nærmere på periodiseringen.

Selv om man ikke kan sette eksakte årstall på en tidsperiode, så er oppgavens primærkilder innenfor den perioden som kalles middelalderen. Ser man på tidsaspektet har det vært ulike

måter å regne starten av middelalderen på. Det har vært nevnt både nedgangstider for akademiet i Athen, opprettelsen av klosteret i Monte Cassino og Romas fall i år 410, som starten på tidsperioden. McGrath setter Karl den store, år 742-814, som en markør for periodisering siden han var viktig når det kom til oppbyggingen av maktsystemer, kirkens organisering og undervisning (McGrath, 2013, s 80), og angir at etter ham skjedde det et skifte når det kommer til en historisk inndeling.

For vår nordiske kontekst, så regnes ofte overgangen til middelalderen når vikingtiden sluttet, også dette med bakgrunn i hvordan kristendommen fikk fotfeste, og vi fikk en makt- og kirkeoppbygning etter Karl den stores prinsipper. I andre sammenhenger, kanskje særlig i utenlandsk forskning, defineres den norske vikingetiden lengre enn vi selv gjør, da de setter den helt til 1200-tallet. I nordisk sammenheng regner vi at vikingetiden avsluttes på 900-tallet. Da har kristendommens stadig økende fotfeste, vikingtoktene avsluttes og landet organiseres etter Vesteuropisk modell (Helle, 1995/2005, s 11f).

Når skal man så regne slutten av middelalderen? Her kan vi se på hvilke historiske endringer som blir avgjørende for at vi får et nytt skifte i tidsånd og maktinndeling. I løpet av middelalderen fikk man stadig flere diskusjoner mellom de teologiske og filosofiske miljøene, og skolastikken blir en viktig bevegelse. Skolastikken og den reformatoriske bevegelsen fører til et skifte, og med reformasjonen i 1536, setter de fleste et punktum for middelalderen som tidsepoke.

Da hadde denne epoken vart i ca femhundre år, og har ofte hatt denne inndelingen:

1. Tidlig middelalder/vikingtid ca år 750-1130; tidsskifte med overgang fra høvdingseter og småkonger, til landskongedømme og kristendommen slår rot.
2. Høymiddelalder ca år 1130-1350; tidsskifte her i landet med Olavs helgenkåring, og opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros.
3. Senmiddelalder ca år 1350-1536; tidsskifte her i landet med svartedøden og nedgangstider, og Kalmarunionen.

Oppsummert fikk tidsepoken sin start med ulike hendelser knyttet til maktfordeling og kirkens organisering, og med en fremvekst av nye maktsentrum og land i Europa. Kirkens innflytelse økte, og kristendommen som religion ble spredt. I tillegg styrker konger og andre

herskere, sine posisjoner og sin makt. Mot slutten av høymiddelalderen, her definert til ca 1350, kom svartedøden, og med den og andre sykdommer, ser vi at dette får følger for befolkningen.

Middelalderens siste del kjennetegnes også av en økende kritikk mot kirken, og den ledes inn i reformasjonens tid. Middelalderens hendelser ble grunnlaget for det som så vokste frem som starten på det moderne Europa, og tidsepoken renessansen.

Med verkene Geisli og Liljas tilblivelse i ca år 1150 og år 1350 er begge innenfor høymiddelalderen, ut fra at den periodiseringen jeg har nevnt. Der den tidlige middelalderen var preget av splittelsen mellom den katolske vestkirken, og den ortodokse kirken i øst, fikk vi i løpet av høymiddelalderen et Europa som opplever en vekst i økonomi og befolkning. Folk fant nye områder å kolonisere, og dette var viktig når det kom til økt jordbruk, havner og bosetting. Byer vokste frem, og styrket sin posisjon, og med det økte også handelen (Bregaint, D; Imsen, S; Scott, I, 2022, snl.no).

En viktig part i denne fremveksten var kirken. Ikke minst blir det en stadig sterkere kobling mellom kirke og kongemakt. Denne koblingen kalles sakralkongedømme, og viser til den autoritet kongen fikk ved å knytte seg til det guddommelige. Gjennom denne økte, og doble, autoriteten ble folkets lojalitet styrt i en retning. Nemlig oppover mot en felles kongemakt, og dermed stadig med bort fra et lokalt folkestyre. Vi ser altså en forsterkning av både verdslig og kirkelig makt, og ikke minst deres felles administrasjon, rettsvesen og autoritet (Steinsland, 2000, s 179ff). Dette vil jeg drøfte mer i del 3.

Hvordan er så utviklingen av andre sider av det livet folket omga seg med på denne tiden? I løpet av høymiddelalderen ser vi at også det som omfatter kultur og vitenskap får økt betydning. Folk ser mer av verden rundt seg, og tilbake til storhetstiden innen gresk-romersk vitenskap og filosofi. Det bygges opp universiteter, og skriftlig materiale øker i omfang og bruk, og som det skjer en forflytning av hvor utdanning skjer. Både i klostre, kirkeskoler og universiteter, får utdanning innen flere fagfelt økt fokus. Et universitet i denne tidsepoken hadde ofte en inndeling med kunst som utdanning på laveste nivå, og så fulgte medisin, juss og teologi (McGrath, 2013, s 79).

Mot slutten av tidsepoken ser vi at den gotiske tankegangen får sitt inntog. Ikke bare i måten kirkebygg formes på, men også litteratur og kunst preges av det lysere, mer naturlige, menneskelige og himmelstrebende.

Hvordan utartet middelalderen, og særlig høymiddelalderen, seg i Norge? Etter slaget på Stiklestad i 1030 kom en periode med strid om kongemakt, og dansk styre. Det vi kaller vikingtiden fikk en slutt, og en norsk kongerekke starter med Magnus den gode i 1035. Når vi når høymiddelalderens tidsperiode, er det Sigurd Jorsalfare som er konge. Han dør i 1130, og etter ham kommer en hundreårsperiode med strid om kongemakten.

Mens denne striden pågår ser vi at landet på mange måter vokser. Byene blir flere, og større, og med bygninger som når nye høyder. Kirken vokser også her i landet, både når det kommer til egen makt, og posisjonering med den verdslige makt. Befolkningsveksten øker, og organisering av administrasjon, myndighet og kirke blir viktig. Når denne organiseringen er fullført, og blitt en felles enhet, får vi endelig fullføringen av samlingen av Norge til et rike (Krag, 1995/2005).

Selv om Norge på en måte er en utkant i Europa, er landets konger og stormenn kjent med forhold langt utover våre egne landegrenser, og under får innflytelse fra både det østromerske riket, Bagdad-kalifatet, fra russisk kultur- og maktelite og jødiske samfunn.

«Den norrøne middelalders indre historie er for en vesentlig del fortellingen om europeiske linjers overførelse til vårt land, om en ærgjerrighet som søker samkvem med det ypperste i Europa og skaffer oss delaktighet i felleseuropeisk kultur.»

(Paasche, 1948, s 33)

Noen vil kanskje si at de norrøne kvadene hadde en hedensk form og uttrykk, men vi ser, bl.a med Geisli, at også selve innholdet er viktig. Det var ikke slik at man med kristendommen fortregte de norrøne gudene, mange i datiden så på de som virkelige, men gikk over til en tro på at Kristus var viktigere, mens de som holdt på de norrøne gudene også kunne se at det fantes en ny guddom.

Mot slutten av perioden dør det som har vært den regjerende kongerekken, Sverreætten, ut. unionstiden starter, og da er vi inne i det jeg over fant periodisert som senmiddelalderen, og dermed utenfor konteksten til denne oppgaven.

2.2 Tidsepokens språk og litteratur

Runene vikingene brukte kjenner vi til, men de hadde et bruksområde som ikke innbefattet lengre tekster. De hadde vel så mye betydning i datidens religionsutøvelse, som i fortellerbetydning. Etersom kristendommen, og kirkemakten, bredte om seg, kom også dens skriftspråk inn i vår kontekst. Med latinsk alfabet, og nytt skriftspråk, ble avstanden til landene rundt på mange måter mindre. Man kunne kommunisere med andre konger, og ikke minst kirkens hovedsete i Roma (Holtmark, 1956, s 3-10).

De tekstene som ble starten på vår norske litteratur, ble skrevet på norrønt som var datidens språk, og det var gjeldene frem til medio 1300-tallet. Selv verk vi regner som vår norske litteratur, ble i hovedsak nedskrevet på Island. I begynnelsen var de muntlige overleveringer, men med økende kunnskap om skriftspråk, ble de nedskrevet.

Skriftspråket kom med kirkens folk, og på mange måter fikk man da en sammenblanding av det hedenske og det kristne. Det var kirkens folk som hadde skrivekunnskaper, og ble de som skrev ned den hedenske kulturens fortellinger og historie. Språket, og mye av litteraturen som fulgte kirkens folk, først med tanke på bruk i religionsutøvelse. Bibelen, åndelige tekster og troslære ble nedtegnet og gjort kjent og tilgjengelig. I tillegg fikk det nye skriftspråket viktige funksjoner i forhold til nedtegnelse av lover og historier. Og ikke minst fikk vi det som denne oppgaven fremhever to eksempler av: nemlig poesi. Både i religiøse, og andre sammenhenger, blir poesien viktig (Paasche, 1914, s 25ff).

Med opprettelsen av flere faglige institusjoner rundt om i Europa, økte også antall utgivelser og tilgjengeligheten av litteratur. En av kjennetegnene på litteratur i middelalderen, er bruken av allegorier.

Allegori er en fremstilling med overført betydning, særlig der hvor konkrete fenomener uttrykker abstrakte begreper. Allegorien kan derfor «oversettes» til et annet betydningsplan. (Skei, 2021, snl.no)

I middelalderen så man på bruken av allegorier som et viktig virkemiddel der fortid og nåtid ble til både en fortsettelse og en sammenføyning. Disse allegoriene skal jeg senere i oppgaven vise at får et lignende språklig virkemiddel i vår norrøne sammenheng, da kalt kenninger. Gjennom høymiddelalderen kommer det flere store verk med allegorier, og noen av disse er Roseromanen, Den guddommelige komedie og Perlen. Gjennom Den

guddommelige komedie får vi også de første spor av at synet på individualiteten begynner å få fotfeste.

Fra denne perioden har vi flere kjente forfattere som skrev om kirkens vesen, bibelkommentarer og poesi. Hildegard av Bingen, Thomas Aquinas, Peter Lombard og Frans av Assisi er noen av de mest kjente (McGrath, 2013, s 81ff). En type litteratur som får gjennomslag på denne tiden er det som kalles visjonslitteratur. Dette er diktning som gjerne i prosaform, skildrer det hinsidige. Ja, denne typen litteratur forutsetter, eller bygger på, skildringer av himmel og helvete. I middelalderens visjonslitteratur ser man at den også moraliserer mer, men ikke minst at den også omtaler konger og deres liv og virke, og dette i en visjonær stil. Den allerede nevnte Den guddommelige komedie er et eksempel på denne stilen (Store norske leksikon, u.å, visjonslitteratur). Vi vil i denne oppgaven også se at Geisli og Lilja godt kan beskrives som visjonslitteratur, da de også har samme type skildringer.

For å gå nærmere inn på den norrøne litteraturen, så var den i hovedsak muntlig overlevert i første del av middelalderen, og ble ikke nedskrevet før på 1200-tallet. Rent sjangermessig har vi tre viktige sjangre i denne tiden: eddadikt, kvad og sagafortellingene.

Eddadiktene er poetiske tekster, og finnes i den samlingen som er kjent som Den eldre Edda. Forfatter, eller opprinnelse, til disse diktene vet vi ikke. I disse Eddadiktene finner vi to ulike diktyper: gudedikt og heltedikt. Disse diktene har en enkel oppstilling, og bygger på to versemål og bokstavrim. Strofene er regelmessige, og i hovedsak består en strofe av seks eller åtte linjer (Christensen, J; Aag, A.O. u.å).

Den andre sjangeren er så kvadene, også kalt skaldedikting. Sjangeren har fått sitt navn fra tittelen til tidsepokens diktere – nemlig skaldene. Kvadene er også en type dikt, men med mer komplekse former enn eddadiktene. De handler ofte om personer og hendelser. I tillegg er skalden, altså forfatteren, av diktene kjent. Formålet med disse diktene var i stor grad da å sikre ettermælet til den eller det, de handlet om.

Datidens diktere – skaldene, fikk dermed en viktig posisjon. De skulle nedtegne både det som skjedde, f.eks kamper og slag, møter mellom viktige personer og de skulle hylle de som satt med makt. Konger hadde egne skalder, og de ble regnet som en del av kongens nærmeste krets, og som en del av hoffet. Skaldene hadde i oppgave å sørge for at kongen og

hans gjerninger ble nedskrevet og omtalt slik at ettermælet var sikret. (Christensen, J; Aag, A.O. u.å).

Skaldene ble derfor ikke bare diktere, eller poeter om man vil, men også det vi i dag vil kalle journalister eller biografi-forfattere. Hvor objektive disse forfatterskapene var, er et betimelig spørsmål. Skaldene var som oftest lønnet av kongen selv, og det var forventet at oppdragsgiver ble fremstilt i ett godt lys. Hvis ikke sto jobben i fare. Det ga grobunn for rosende omtaler, men også finurlige måter å skrive på, for å glatte over hva man egentlig mente.

Men særpreget er ikke så skarpt som vi kan finne det i nyere tids diktning, avstand mellom mann og mann synes kortere. Miljøet hadde makten; det var langt frem til «personlighetens frigjørelse». Skalden måler livet med idealer som er overtatt fra fedrene og rettelig skulle være felles for ham og omverdenen; hans instinkter tilsier ham å tjene dem, ikke skape sine egne. (Holtmark, 1956, s 163)

Denne kjensgjerningen må jeg ta høyde for når det kommer til hvilken påvirkning de som skrev Geisli og Lilja sto under. Målet med kvadene var ikke bare Kristusfremstillinger, men også å fremheve den som hadde bestilt kvadet, og derfor ble de preget av den påvirkningen oppdragsgiver hadde.

Skaldene utviklet sine egne særegenheter, og de kan skjelnes fra hverandre på ordstillinger og ordvalg. Selve formen på kvadene er diktform, og preget av rim. Kvadene har ulike lengder, og de korteste kan bestå av bare noen få linjer. De lange kvadene, som da Geisli og Lilja er eksempler på, deles i to typer kvad – flokk og dråpa. Kvadtypen flokk har ikke refreng, og kan ha en løsere form der strofene ikke henger så tett sammen. En dråpa er lengre, og består gjerne av over tjue strofer. Disse strofene har refreng, og strofene henger sammen. Dråpa ble ansett som en mer staselig diktform, og dermed brukt når man virkelig skulle hedre noen (kublakan.no). Både Geisli og Lilja er eksempler på dråpa-formen.

De rimformene som ble brukt, var mer komplisert enn i eddadiktene, og vi ser i tillegg utpreget bruk av språklige virkemidler. Denne bruken av rim gjorde diktene lette å huske, lære og fremføre. Derfor fikk de lang levetid, og slik de var bygd opp, ble de vanskelige å endre uten av de mistet sin flyt og betydning. De språklige virkemidlene gjorde

fremstillingene intrikate og man måtte inneha kunnskap og evne til fortolkning, for å få med seg dybden i alt.

Structural parallels between the drapur may be discerned on three levels: overall structure, helmingr arrangement and individual lines. Although the poems differ greatly in subject and tone, certain similarities may be observed in their overall arrangement. Such pre-Christian, heroic drapur as survive in a complete state conventionally begin with an invocation, in which the skald asks his audience, and particularly his patron, to maintain silence and listen attentively to his poem, and end with a similar section, in which a reward of some kind is demanded. (Attwood, 1994-1997)

Denne kompliserte måten å dikte på, førte også til at det ble vanskelig å oversette dem etter hvert som vi fikk vårt moderne norske språk. Den intrikate originale skrivemåten, og vanskelighetene med å omgjøre og oversette tekstene, har vært et argument for de som mener at kvadene er gode historiske kilder, da de er lite endret fra originalene. Dette igjen gjør at de to kvadene jeg har som primærkilder, er representative for tidsepoken, da de trolig er lite endret gjennom tidene. Så selv oversettelser fra de siste århundrene, f.eks Paasche og Ødegård sine, er ulike i ordvalg og målform, så er innholdet det samme.

Fra strofe 1 i Lilja:

*Allmektige Gud, du som herskar
bydande over englar og folk,
som ikkje treng stad og stunder,
kvilande i ditt kyrrleiks velde,
samstundes er du ute og inne,
oppe og nede og dertil i midten,
du vera lova i alder og æve,
eining sann i trefalds greiner.*

(Ødegård, 1980, s 23)

*GUD almægtige! Du, som styrer
englenes kor og alle mennesker,
uten trang til tid eller stede,
hvilende i dit stillhetsvælde,
fyldende altet, favnende altet,
aapnende avgrunden, løftende blaaet –
du være priset, du sende, du rene
livets kilde! tre-enige ene!*

(Paasche, 2024, s 47)

Den tredje sjangeren er sagafortellingene. Den igjen deles i to: kongesagaene og de islandske ættesagaene. Den første typen omhandler norske konger fra slutten av 800-tallet, og til starten på 1200-tallet. Den mest kjente er nok Heimskringla, også kjent som Snorres kongesagaer. Ættesagaene strekker seg også fra slutten av 800-tallet, men slutter da kristendommen har slått rot på Island. Dvs til tidlig på 1000-tallet (Christensen, J; Aag, A.O. u.å).

Det er i hovedsak skalders med bakgrunn fra Island som rådet på denne tiden, og de har en annen språklig tilnærming enn hva som var vanlig i Norge. I begge land oversettes det fra latin, men stilen blir da ulik. I «Norsk litteraturhistorie» er følgende eksempel brukt:

I Norge en nokså løs stil: en sterk folkelig uttrykksmåte, med avstikkende latinismer. På Island sikrere sving, de skrivende har fått hjelp av sagastilens kraft, det har falt lettere å føye det fremmede sammen med det hjemlige. Norsk: «Men det som han gav apostelen sin, det kan han gi meg, den minste trælen sin.» Islandsk: «Men det kan han gi meg, den minste trælen sin, som han gav den ypperste apostelen din».
(Holtmark, 1956, s 457).

I løpet av tidsepoken skjer det en endring i stilen på kvadene, og Lilja blir sett som et vendepunkt når det kommer til måten det ble diktet på. Fra nå ser man den mer folkelige, norske stilen trer fram, og ikke bare den strenge islandske skaldediktingen. I tillegg ser vi at for Olavs del er det skrevet mindre om ham av hans samtidige forfattere, etter hvert som det som hadde vært hans skalders gikk over til å hylle andre maktherren som kunne lønne de, eller at de selv døde. Geisli er sannsynligvis ikke skrevet som en datidig beskrivelse, men som en hyllest i ettertid av Olavs levetid.

Overgangstidens kristne skaldediktning knesatte altså en gammel billedbruk, som kom til å følge poesien nedover, endog kvad av rent religiøst innhold. Den gamle mytologis livstråd blev klippet over; men skaller av den døde tro vedblev lenge å drive omkring i diktningen. (Paasche, 1948, s 67).

For å se videre på de valgte verkene, er det viktig å ha kjennskap til den debatten som har vært om kildenes troverdighet. I boken Sagadebatt redegjøres det for teorier, debatter og forskning som har vært når det kommer til troverdighetsspørsmålet. I 1913/14 beskrev A.

Heusler to ulike teorier for å se på sagalitteraturen. Disse to er friprosateorien og bokprosateorien (Mundal, 1977, s 141ff).

Friprosateorien fremholder at disse ulike kildene fra tidsepoken er gode historiske kilder. Kildene blir fremholdt som noe som gjennom årene har vært overlevert riktig, og at man var opptatt av at den muntlige, og etter hvert skriftlige, overleveringen skulle stemme med det som var fakta. I tillegg legges det vekt på at man til da ikke hadde begynt med å skrive oppdiktede fortellinger, slik at det som ble formidlet var sannheten (Mundal, 1977, s 141f).

Bokprosa er en annen teori om litteraturen fra denne tiden. De som støtter denne, går i motsatt retning av den forrige teorien. De mener at det som på 1200-tallet ble nedskrevet, var diktning og ikke en gjengivelse av historiske hendelser. Særlig når det kommer til sagafortellingene ble de sett på som for lange og kompliserte til at de kunne ha overlevd en muntlig fortellertradisjon (Mundal, 1977, s 141f).

I tillegg har vi også tått-teorien, eller tått-sjangeren som den også blir kalt. En tått er små deler av større verk, særlig sagaene. Her vektlegges at disse tåttene har overlevd en muntlig overlevering, og at den som skrev ned de større verkene har brukt disse tåttene til å lage større fortellinger og verk. Sammen med tåttene er det kanskje diktet til deler som gjør en helhet, og at man dermed får en sannhet som er pyntet på (Christensen, J; Aag, A.O. u.å).

En viktig kilde i datidens språk og litteratur som ikke må glemmes, er Bibelen. Gjennom at den ble mer kjent, og tilgjengelig, kom også ny kjennskap til skriftspråk og litteratur. De første oversettelsene av Bibelen til norrønt var nok løsere oversettelser enn nåtidens oversettelser med krav til språkkunnskap og forskning.

En annen påvirkning og kilde til skaldediktningen i Norge på denne tiden, er fra den keltiske tradisjonen. Vikingene var tidlig i Irland, og kontakten mellom landene var absolutt til stede. I likhet med skaldene på Island og i Norge, var det også i Irland, vanlig at skaldeyrket var knyttet til familier og litterære senter. I den keltiske tradisjonen ser man at deres skalter også med tiden visker ut den store forskjellen mellom det muntlige og det skriftlige når det kommer til språk og diktning. Dette med bakgrunn i at diktning ikke lenger bare var noe man bedrev i klostrene, men også i andre sammenhenger. I den keltiske diktningen får balladeformen økt oppslutning, og blir folkelig litteratur som er tilgjengelig for flere (Hødnebo, 1963, s 374).

Det som fantes av litterære kilder fra medio 1100-tallet, ga grunnlaget for datidens diktning. Ikke minst ga martyr-historiene gjenklang i en tidsepoke der ettermæle var viktig. Vi ser også en type litteratur som får fremvekst, og det er helgenvitaer. De kan ligne martyr-historiene, og blir viktige litterære verk. Denne typen litteratur vil jeg komme tilbake til under del tre av oppgaven.

2.3 Olav Haraldsson – historisk og teologisk

Hvordan fremstilles så Olav i Geisli? Blir han beskrevet som både konge og helgen? For å gå inn i de spørsmålene, vil jeg først presentere Olavs liv og virke, samt se hvordan han fikk den særlig status i datidens kirke- og trosliv som vi kjenner til. Vil den Olav som trer frem historisk og teologisk, kunne være med på å gi svar på om det skjer en endring i Kristusfremstillingen i tidsperioden.

2.3.1 Olav – den historiske personen

Når det kommer til kilder fra vikingtiden, og tidlig middelalder, så er sagalitteraturen med Snorres Kongesagaer regnet som viktig kilde. Snorre igjen brukte mye fra de kvadene han hadde kjennskap til, og som var overlevert. Kvadene hadde som tidligere nevnt, troverdighet da de trolig ikke var mye endret gjennom tiden. Adam fra Bremen var en tysk historieskriver som rundt år 1070 skrev ned datidens historie, og fra hans nedtegnelser får vi også et innblikk i hvordan historien ble fremstilt.

Olav ble antatt født i år 995, og foreldrene var Harald Grenske og Åsta Gudbrandsdatter. Ifølge tradisjonen skal han hatt aner tilbake til Harald Hårfagre. Olavs far døde før Olav ble født, og han vokste opp sammen med moren. Etter hvert kom stefaren Sigurd Syr til, og flere halvsøsken. Slik det var vanlig på den tiden dro Olav tidlig ut i vikingferd, og man regner med at fra han var rundt tolv år var med på disse ferdene som brakte ham både til kystområdene mot Danmark, datidens Nederlandene og Østersjøen. Senere kan vi, fra datidens sagakilder, følge hans ferder enda lengre mot øst. Historien sier også at både Novgorod, Estland og Finland var områder og land Olav var med på ferder til, før de igjen dro til Danmark. I 1009-1010 er Olav i England, og er del av en større hær som deltar i kamper der (Helle, 1995/2005, s 180ff)

Neste gang vi finner viktig stadfestelse av Olavs ferd, er i Normandie i 1012. Her deltar han i en hær som kjemper for hertug Rikard 2. Denne hæren får oppdrag sørover, og han fikk nok være med ned gjennom hele Spania, videre inn i Middelhavet og via Sør-Italia og mot

Palestina. Neste år var Olav tilbake i Frankrike, og historikere er usikre på om han skal ha blitt døpt eller konfirmert i Rouen i 1013 eller 1014. Iflg kongesagaene ble han døpt som barn, så den kirkelige handlingen som senere er beskrevet skal ha skjedd i Rouen, kan ha vært en form for konfirmasjon (Bandlien, B; Norseng, P. G, u.å).

Fra 1014 er Olav igjen i England, og i ett års tid er han med på kamper om hvem som skal ha makt i England. Men, i 1015 vender Olav tilbake til Norge. Nå har Olav som mål å bli konge i Norge. Han begynner på ferden gjennom landet for å samle støtte, og slå ned motstand. I mars 1016 har han seiret over flere store høvdinger, og senere på året får han også stadfestet seg selv som konge i Trøndelag (Helle, 1995/2005, s 182).

I omtrent ti år styrte nå Olav, og mange vil si at han startet på arbeidet med å igjen samle Norge til ett rike disse årene. Dette var et arbeid som var startet av Olav Tryggvason, og som besto i å samle de ulike delene av Norge under ett felles styre, i stedet for under flere småkonger eller jarler. I tillegg la han mest trolig også Orknøyene og nåtidens Shetland under sin makt. Olav Haraldsson la grunnlag for at dette nye større felles kongedømmet, skulle ha en overordnet styringssett der både kongemakt, hæren, lokalt tilordnet styre og kirken skulle stå sterkt.

Arbeidet med organisering av dette ble Olavs livsverk. Lojalitet var en viktig brikke i dette arbeidet og spillet, slik at det å reise rundt i landet for å forsterke kontakter, og opprette nye, ble en omfattende oppgave. Gjennom handel, og tvangsinndrivelsler, i både inn- og utland, økte han den økonomiske siden av kongemakten (Helle, 1995/2005, s 184f).

Ikke alle fornøyde med måten Olav før frem når han skulle stadfeste sin makt og posisjon. Motstanden økte, og det ikke bare innenfor landets grenser. Nabolandene Sverige og Danmark var med på å nøre opp under denne motstanden. Svenskene forsøkte å løse noen av konflikten med å la Olav gifte seg med svenskekongens datter Astrid. Uansett forsøk på å bevare freden, så ser man fra medio 1020 at ikke minst forholdet til Danmark, og deres kong Knut den mektige, som også styrte i England, ble mer og mer anstrengt. Olav vender seg til den svenske kongemakten for å få støtte, men det skulle vise seg å ikke holde. Kong Knut av Danmark og England ble for mektig, og fikk sterke allianser i Norge, og Olav ser seg nødt til å flykte landet.

Olav søker tilhold hos sin kones halvsøster som er gift med storfyrsten Jaroslav i Novgorod. Her er han, og deler av hans hær, til de får høre at jarlen som kong Knut har satt til å styre for seg i Norge, er død. Olav ser sitt snitt til å kunne ta tilbake det landet han mener er rettmessig sitt, og drar mot Norge igjen. På veien verver han flere til hæren sin, slik at når de kommer til Stiklestad i juli 1030 så består den både av svensker, islendinger og nordmenn.

Nå vil Olav stadfeste sin kongemakt, slik at slaget på Stiklestad sto ikke om kristendommens plass, slik mange tror feilaktig, for kristendommen hadde fått innpass over lang tid, slik at det var kristne i begge hærene. På Stiklestad taper Olav, og dør den 29. juli. 1030. Selv om slaget ikke står om kristendommens kår i Norge, så får slaget likevel betydning for kirke- og tros livet i landet vårt (Helle, 1995/2005, s 191ff).

2.3.2. Olav - den hellige

I det siste punktet har jeg sett på Olav Haraldsson som historisk person, men Geisli har også en annen fremstilling av ham, nemlig som helgenkongen. Hva er det som gjør Olav til denne helgenkongen, og hvilken posisjon får han etter sin død?

Etter at Olav falt på Stiklestad, skjedde noen forflytninger av liket hans, før han så året etter sin død, ble helgenkåret og plassert i et skrin. Skrinet fikk plass på høyalteret i datidens Klemenskirke i Nidaros, som Trondheim ble kalt den gang. På kort tid spredte det seg historier om jærtegn og helbredelser knyttet til Olavs legeme, og en helgendyrkelse av Olav trer frem. Den sprer seg fra Norge og utover Norden i første omgang, men raskt videre til større deler av Nord-Europa, og helt tilbake til Novgorod der Olav bodde i landflyktighet før han vendte tilbake til Norge i år 1030. Selv i Betlehem finner vi spor av Olavsarven, da han i midten på 1100-tallet ble malt på en søyle i Fødselskirken (Bandlien, B; Norseng, P. G, u.å).

Ut fra denne helgendyrkelsen, og spredningen av mirakelhistorier knyttet til Olav, blir han omtalt i flere viktige kilder fra den tiden. Drøyt hundre år etter hans død, i år 1152 eller 1153 får vi opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros, og det er til denne anledningen verket Geisli blir skrevet. I Nidaros utvides den daværende katedralen, og blir en ruvende påminnelse om helgenen som ligger der. Katedralen i Nidaros får fra nå av en viktig historisk betydning og plass i det norske kirkelivet.

Nordmennenes viktigste by er Trondheim. Den er nå prydet med kirker og besøkes av mange mennesker. Der ligger den høysalige konge og martyr Olavs legeme. [...] Ved

hans grav virker Herren den dag i dag de største helbredelsesundere. Og folk som trodde [kan] hjelpes gjennom den hellige manns fortjenstfulle gjerninger, strømmer dit langveisfra. (Bremen, 1994, s 212).

Gjennom middelalderen skrives flere sagaer som omhandler Olav, samt at det finnes andre beretninger og kilder. Også i ulike typer håndverk og kirkekunst ser vi spor av Olav. Både som kriger og helgen, eller gjerne begge deler. Den mest kjente fremstillingen er Olav med kongekrone og øks, og ofte også trampende på et slags uhyre som symboliserer de onde kreftene han seiret over. Olavsøksa ser vi i dag igjen i både Den norske kirkes logo og i vårt riksvåpen.

Denne Olavsarven sier mye om den posisjonen Olav fikk etter sin død. Ikke bare rett etter sin død, men helt frem til i vår tid der vi fortsatt feirer olsok og går pilegrimsvandring til Nidarosdomen.

2.4 Maria – historisk og teologisk

I det andre verket jeg skal se nærmere på, er jomfru Maria viktig. Maria er i likhet med Olav, både omtalt som en historisk person, og en med helgenstatus. Maria er den som Liljas forfatter har som sitt utgangspunkt i sin fremstilling, og for å ha en bakgrunn for den videre tekstpresentasjonen, resepsjonshistorien og tolkningen, starter jeg med å se på Maria som historisk person og hennes plass i teologisk kontekst.

2.4.1 Maria – i historisk kontekst

Maria, eller Mirjam som nok var hennes jødiske navn på hebraisk, er nok mest kjent gjennom legender og ikke så mange historiske kilder finnes ikke. Likevel har vi noe bakgrunn for henne som historisk person.

Sannsynligvis var hun født rundt år 20 f.Kr. Tradisjonen sier at foreldrene hennes het Anna og Joachim, og at faren var en del av presteskapet. Dette kan vi bl.a lese om i Jakobs protoevangelium. Den delen av presteskapet Marias far tilhørte, var av laveste rang, og ble kalt levitter.

Familien bodde i den nordlige delen av Palestina, i byen Nasaret. Dette var et område preget av romersk okkupasjon, og det var dårlige kår både økonomisk og sosialt for de som bodde her. Her vokste Maria opp under sterk kontroll av familien slik det var på den tiden. Målet

for alle unge kvinner var å bli giftet bort, og det i ung alder. Ekteskapsalder var rundt 12 år på den tiden (Jervell, 1995, s 10ff).

Marias historie finner vi i størst grad i Det nye testamentet, og i forbindelse med når Jesus blir unnfanget, hans fødsel, og enkelte andre episoder. I Talmud finner vi Maria og Jesu unnfangelse omtalt. Her oppgis en romersk soldat som far til Jesus. Hos Celsus, som var en gresk filosof som på slutten av det andre århundre skrev skrifter mot kristendommen, oppgir også at Jesus var et uekte barn av en romersk soldat, og navngir denne soldaten som Panthera. Det finnes også et apokryfisk verk fra 300-tallet der Pilatus ved rettsaken mot Jesus, skal ha sagt at Jesus var født som resultat av utukt (New World Encyclopedia, 2022).

I Bibelen er det Josef som blir omtalt som Marias ektemann, og Jesu jordiske far. Både unnfangelsen, og farskapet, er omtalt forskjellig i evangeliene. Det som er relevant i denne oppgaven, er at Jesus ble omtalt som Marias sønn, og viktigheten av det når jeg skal se på Kristusfremstillingene i ikke minst Lilja.

Finner vi så spor av Maria i andre kilder? I Koranen er hun i omtalt, og har en særskilt posisjon, der hun fremstilles to ulike steder i boken. Hun er detaljert beskrevet, og hennes dyder blir fremtredende. Hun dedikeres til Allah alt fra før sin egen fødsel, og hun skal ivaretas av profetene. Koranen omtaler Jesu fødsel om en jomfrufødsel.

*Og hun sa: «Herre, hvordan skal jeg kunne få en sønn, når ingen mann har rørt meg?»
Gud sa: «Det blir så, Gud skaper det han vil. Når Han bestemmer en ting, sier Han bare 'Bli', og den er.» (Koranen, 2000, 3:47)*

Ser man til britiske leksika, finner man at i det allerede nevnte Jakobs protoevangelium vises til tekster om en Mariakult. Denne skal ha oppstått før konsilet i Efesos i år 431, og disse tekstene refererer til Maria som den rene, og opphøyede. I tillegg finnes det salmer som er knyttet til Ephraem av Syria, og disse er også tilegnet Maria, og viser til en Mariatilbedelse også i den syriske kirke. Annen forskning viser at Maria tidlig ble gjenstand for tilbedelse, blant annet i skriftene etter Epiphanius. Her beskrives en forsamling der kvinner ofrer til Maria, og der disse offergavene knyttes til fruktbarhet, svangerskap og fødsel. Dette kan tyde på at det tidlig var en form for mariologi der kvinnelige tilhengere var i flertall, og at de hadde sin religiøse praksis knyttet til Maria (New World Encyclopedia, 2022).

Selv med Bibelen, annen litteratur og forskning, vet vi ikke mye om livet Maria levde. Man kan anta at hun levde et rolig familieliv, og at hun fulgte med på det som skjedde rundt Jesus. Hun var iflg evangelistene til stede når Jesus blir korsfestet, og hun var en del av den første kristne menigheten som oppsto. Hun hadde nok ingen fremtredende rolle i menigheten, og derfor er hun nok heller ikke omtalt så mye.

Det verserer ulike teorier om hvor Maria levde på slutten av sitt liv, og hvor hun døde. Både ved Efesos og i Jerusalem, har man hevdet å ha funnet hennes siste bosted og hvilested. Tid og sted kan ikke stadfestes. Men, at Maria ble betydningsfull, og får en viktig plass i kristendommen videre, er det ikke tvil om. Særlig i den katolske kirke og den ortodokse kirke (Dingstad, 2011).

I mer moderne tid kan vi se en fornyet interesse for Maria. Både innen moderne spiritualitet, og ulike studieretninger innen kunst og religion. Ikke minst med fremveksten av feministteologi, og kjønnsforskning, ser man på Marias rolle i religiøs sammenheng, og i spørsmålet om hvordan man kan se Gud i lys av kvinnelighet.

2.4.2 Maria – i teologisk kontekst

Om vi ikke har mange rene historiske kilder om Maria, så er den kirkelige tradisjonen fylt med legender, fortellinger og fremstillinger om henne. Gjennom alt dette har vi både fått en sterk kirkelig tilknytning i katolsk og ortodoks sammenheng, men også i det mer folkelige tros livet, har Maria fått sin plass. For i tillegg til i den skriftlige tradisjonen, ser vi Maria igjen i billedkunst, kirkekunst, musikk, som navn i både flora og fauna og på kirker.

Maria er i vår kristne sammenheng ikke regnet som en guddommelig person, men har som nevnt helgenstatus. Det finnes ulike fremstillinger av Maria, og de mest kjente er gudsmoder, gundeføderske, jomfruen og himmeldronning. Alle disse fremstillingene har vært oppe til debatter i ulike teologiske og kirkelige sammenhenger helt fra de første århundrene etter at Jesus døde.

I kirkelig sammenheng var det ved det tredje økumeniske konsilet, holdt i Efesos i år 431 e.Kr, man ga Maria en av sine første titler. På dette konsilet ble Jesus betegnet som Theophoros, som betyr gudebæreren, og som følge av dette ble da Maria Theotokhos som betyr gundefødersken (Pelikan, 1996, s 55ff).

Når det kommer til jomfru-benevnelsen, så har den flere forklaringer. Ordets hebraiske opprinnelse, *betulah*, kan oversettes med både ung jente/kvinne, og med jomfru. I den greske oversettelsen av ordet, og som er brukt i Septuaginta, har man landet på et ord som vektlegger betydningen jomfru. Selv om man hos flere av evangelistene, eller hos Paulus, ikke finner noe grunnlag for at en jomfrufødsel skal ha noen spesiell betydning for Jesu liv og virke. Alternativt så har ikke dette vært kjent for disse forfatterne, og derfor ikke vektlagt (Aasgaard, R; Vogt, K., 2023).

Derimot kommer jomfru-benevnelsen inn i trosbekjennelsene helt fra starten av utformingen av disse. Det kan vært viktig for de første kristne å bruke denne benevnelsen for å imøtekomme at man i gresk og romersk sammenheng hadde gudinner som var jomfruer når de fødte sine barn. Dette for å fremheve at renhet var et viktig trekk både i sosiale og religiøse kretser.

Benevnelsene gudsmoder og himmeldronning er i likhet med jomfru-benevnelsen, noe som har bakgrunn i samtidig gudinne-tro. Her med innslag også fra den egyptiske tradisjonen (Aasgaard, R; Vogt, K., 2023).

Ser vi til tidsperioden denne oppgaven handler om, og den konteksten den tilhører, har vi også et innslag som nok ga gjenhør hos datidens lesere av religiøs litteratur:

Den førkristne norrøne mytologien vrimler av feminine makter [...] Jotunkvinnene som var helt sentrale mytiske aktører i den gamle kongeideologien, måtte naturlig nok vike. Vi har pekt på at eros dukker opp i tilknytning til senere Mariamytologi som lar Moderen symbolisere kirken og sjelen og lar disse møtes med Kristus i et hellig bryllup. (Steinsland, 2000, s 161)

Det store kirkemøtet i Nikea, og nå er vi i år 787 e.Kr., ser på hvem av Gud og helgenene som skal tilbes og æres. De fremhever at kun Gud skal tilbes, men av helgenene skal Maria ha en fremtredende posisjon. Fremover ser man at det blir flere kirkelige markeringer med Maria-fokus. Rosenkransen med sine bønner, salmer og f.eks Maria budskapsdag, har rot tilbake til denne tiden.

Gjennom middelalderen ser vi at datidens teologer arbeider med tidligere doktriner om nåde-spørsmålet, og hvordan dette skulle fremstilles. Flere doktriner om nåden, samt synet

på rettferdiggjørelsen, ble fremsatt. Synet på Maria ble også sett på i lys av disse nye doktrinene. Man fikk en økt interesse for å se på sammenhengen mellom arvesynd, forløsning og Maria. Skulle Maria f.eks ses på som en forløser, og på det viset være en medforløser sammen med sin sønn? Duns Scotus utviklet en mariologi på et bredere grunnlag enn hva man hadde sett tidligere. (McGrath, 2013, s 96).

Man fikk en debatt om synet på Marias rolle, og denne ble preget av to motparter:

Intense debate broke out between “maculists” (who held that Mary was subject to original sin, like everyone else) and “immaculists” (who held that she was preserved from the taint of original sin). (McGrath, 2013, s 96).

I vår norrøne sammenheng tok det litt tid før Maria fikk samme plass som hun hadde lengre sør i Europa på samme tid. Men, med sterk innflytelse fra prester, mer tilgjengelig litteratur, klosterliv osv, fikk også Maria-troen rotfeste også her til lands.

De strenge meditasjoner, den stadige gjenoplevelse av den hellige historie, fører Herrens nærmeste, og særlig Maria, Herrens mor, i forgrunnen av den religiøse bevissthet. Mens den norrøne diktningen tier om henne til stadighet i det følgende tidsrum, samtidig som den européiske Maria-legende er i sterk vekst og den européiske Maria-diktningen på nasjonalsprogene utvikler sig. Fremdeles gjelder da loven om den felleskatolske linje i vårt åndsliv. (Paasche, 1948, s 103)

Gjennom middelalderen fikk altså Maria høyere anseelse. Både i offentlige sammenhenger, i hjemmene, i kirken, i naturen og der folk ellers møttes, ble Maria løftet frem. Dette skjer i takt med at hun som tidligere nevnt får større plass i arbeidet med doktriner om nåde og rettferdiggjørelse. Marias rolle som mor, og renhetssymbol, ble for mange et ideal. Datidens kvinnesyn endret seg også, og kvinner fikk en endret posisjon i både familien og samfunnet ellers. Ser vi mot slutten av tidsepoken, er det Marias kongelige attributter som understrekes, og med gotikkens lysere tilsnitt og mykere uttrykk, får vi en sterkere fremstilling av mor-barn-forholdet (Aasgaard, R; Vogt, K. 2023).

2.5 Oppsummering

I denne delen har jeg nå sett på den konteksten som de valgte verkene, og deres innhold, sto i. Allerede nå kan vi se omrisset av forskjellen på Olav og Maria. Olav av kongelig ætt, med et mål om å bli jordisk konge, der makt og myndighet sto i fokus. Både i kongegjæringen og i

troen. På den andre siden har vi Maria som kom fra enkle kår, og som kvinne av sin tid kun hadde ekteskap som mål, men som endte med å stå i sammenheng med himmelens konge.

Det er et tydelig spenn, og forskjeller, mellom kongen som ble martyr, og Maria som løftes frem som himmeldronningen. Vil jeg i det videre arbeidet kunne se utslag av disse forskjellene, og hva vil det bety for Kristus-fremstillingen?

3. Verkenes bakgrunn

Før jeg går nærmere inn på innholdet og analysen av de to valgte verkene Geisli og Lilja, vil jeg gjøre rede for det jeg har funnet som viktige språklige og religiøse momenter fra tidsepoken, samt tilblivelse og resepsjonshistorien til verkene.

3.1. Språklige momenter fra tidsepoken

Den norske høymiddelalderen tilhører det man i litteraturhistorien kaller den yngre norrøne tidsepoken. De kjente sagaene fra denne perioden er den historiske delen av litteraturen, mens kvadene kan i hovedsak sies å omhandle legendene. Både Geisli og Lilja er kvad, og omhandler jo legendeforestillinger. Selv om både Olav og Maria også var historiske personer, så er det deres legendestatus som har fokus i disse verkene.

Skaldekvadene er preget av to typer virkemiddel som var vanlige på den tiden. De blir kalt heiti og kenning. Den enkleste av de to, er heiti. Her er det snakk om enkle omskrivninger, der kun ett ord blir byttet med et annet ord. Dette for å få det hele mer poetisk og velklingende, og for å fremstille det man diktet om i et ekstra godt lys.

Heiti er en betegnelse for spesielt poetiske ord som benyttes istedenfor de vanlige, dagligdagse ordene i norrøn diktning. De vanligste typene av heiti er arkaismer (gamle, fellesgermanske ord som er bevart bare i skaldespråket), poetiske nyskapselser (ofte sammensatte ord), lånord og halv-kenningar. Varierende heiti blir særlig brukt for kvinne, mann, sverd, skip og andre ord som uten variasjon ville gå litt for ofte igjen i denne litteraturen. (Store norske leksikon, 2019, heiti)

Det andre virkemiddelet, kenninger, er også en form for omskriving, men nå er det mer avanserte omskrivninger man snakker om. Her kan ett ord byttes ut med hele uttrykk for å understreke noe som en metafor. Gjerne består denne metaforen av et grunnord, og så ord som relaterer seg til dette. Da kalt kenninger. Noen av disse kenningene kan nesten føles som uforståelige da de opptrer omtrent i gåteform, og dette understreker at det å være skald på dette nivået var en krevende jobb med mye arbeid bak. De norrøne kenningene har likheter med allegoriene fra samme tidsepoke, og som jeg beskrev i pkt 2.1.

Også i norrøn kunst og litteratur lever symbolikken, også der blomstrer typologien. Kvadene så vel som den oversatte eller omstøtte prosaiske litteratur behersker fullstendig det europeiske symbolske språk. Skaldene fører Kristus og Maria inn under

*de vanlige typologiske bilder. Avsnitt innenfor symbolikken ligger livsanskuelsen.
Middelalderens kristendom er en forkynnelse av dualismen. (Paasche, 1948, s 97f)*

Samtidig har språkforskere sett at kenninger som omtaler Kristus er holdt enklere. Tveito oppsummerer det slik:

Både grunnord og kjenner ord i kjenningen måtte gi adekvate og meningsfylte assosiasjoner som gjorde uttrykket kommuniserbart. Når Gud/Kristus i kjenningene utelukkende omtales med herskertitler må dette avspeile trosforestillinger som var sentrale. Gud/Kristus har av skaldene blitt oppfattet primært som en himmelsk konge. Alternativt har de selv bevisst knyttet an til denne siden ved det kristne Gudsbildet og framhevet dette som vesentlig. At grunnordene er fikserte og ikke videreutvikles gjennom mer kompliserte og utbygde kjenninger, understreker dette synspunktet. Likheten mellom kjenningene tyder på at den har lagt vekt på å forme Gudsbildet på en entydig måte. (Tveito, 2004, s 177)

På denne tiden ser vi at flere skaldar knyttes til en form for litterære miljøer i inn- og utland. I Norge ser vi at opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros på slutten av 1100-tallet, gjør byen til et kjernepunkt for litteratur. Både med arkiv i forbindelse med kontakten med pavestolen i Roma, skrivestue og bibliotek, gir miljøet grobunn for både læring om litteratur og nye diktere vokser ut av disse miljøene.

Utover 1200-tallet vokser flere slike litterære miljøer frem. Nå kom også kongesetene på banen, og det vokste frem litterære sentre rundt disse, og vi ser at Bergen blir et viktig sted i denne perioden. I tillegg begynner man å se at påvirkning og lærdom fra resten av Europa blir viktig, og nye typer litteratur kommer til landet. De klassiske ridderfortellingene og heltedikt er eksempler på dette. Oslo fikk også sitt litteraturmiljø, og i både kongelige og kirkelige kretser ble ny og gammel litteratur lest og brukt. Fra disse litterære miljøene spredte fortellinger, kvad og andre skrifter seg utover landet, og ble med tiden mer og mer tilgjengelig, også for folk flest.

Når det kommer til hvordan det religiøse ble fremstilt i datidens diktning, ser vi at kongesymbolikk blir viktig. En sammensmeltning av kongen og Kristus trer frem, og blir en del av folks tankegods. Dette skjer mye med bakgrunn i folks referanser, og tilgjengelige

sammenligninger. I tillegg står verdslig kongemakt sterkt, og det blir grunnlag for å dikte om Kristus i samme ordelag som om den verdslige konge.

Når Gud er tilværelsens opphav, midtpunkt og mål, må læren om ham bli videnskapen over alle videnskaper. Fra det 11. århundre av tar teologien den filosofiske tenkning i sin tjeneste. Religionen er støttet på guddommelig åpenbaring mellom bibel og kirke, den står i og for seg til troende; men høymiddelalderens skolastikk vil at det som troes, også skal forstås. (Paasche, 1956, s 288).

Helgenvitaer, også omtalt som hagiografier, får innpass i denne tidens litteratur, og de er med sitt biografiske tilsnitt viktige kristne skrifter, da de omtaler helgenenes liv og virke, og ikke minst deres undergjerninger. Disse skriftene ble viktige som litteraturtype, da de omfatter både det historiske og det mer forkynnende. De imøtekom dermed både behovet for ren lærdom, og behovet for åndelig påfyll. Med sitt vide omfang, traff de også en større leserkrets da de dekket både de lærde, og mer folkelige delen av befolkningen. Man skal ikke legge skjul på at dikterne, altså skaldene, nok tok seg friheter, og med sine språklige virkemidler som kenninger, ble livet til den aktuelle helgenen utbrodert og pyntet på.

Finnes det andre trekk i kildene som antyder at skaldediktningen opphøyde Gudsbilde kan ha blitt supplert av andre sider ved Bibelens budskap? Helgenlitteraturen kan også ha formidlet noe av dette som nevnt. I kirkens helgenlegender og helgenvitaer ser vi at fromme menneskers død gjennomgående tegnes med Kristi egen død som forelegg. (Tveito, 2002, s 215)

Epitéer er et annet viktig virkemiddel fra denne litteraturperioden. Her snakker vi om bruken av et karakteriserende adjektiv som legges til et substantiv. Med denne ordbruken får vi gjenkjennelige beskrivelser av ikke minst personer. Vikingtidens oppnavn til kongene er gode eksempler på dette, i slik som f.eks Erling Skakke eller Eirik Blodøks. I kristen sammenheng har vi f.eks Maria Gudsmoderen og den gode hyrde (Store norske leksikon, 2022, epitet).

3.2 Religiøse momenter fra tidsepoken

Hvilke religiøse momenter finnes i denne tidsepoken, og blir viktige for denne oppgaven? Her vil jeg belyse noen momenter jeg har funnet i den litteraturen og forskningen, jeg har brukt, og som jeg mener er relevante for det videre arbeidet.

Fra den eldste skaldediktingen ser vi noen klare linjer i det som formidles. Den første er med en guddom som skaper, og med makt og vilje som egenskaper. En annen er når det trekkes en linje til den norrøne skjebnetroen, og en tredje linje er når guddommen fremstilles som hjelper og ivaretaker. Uansett hvilken linje som benyttes, så er fremstillingen av Gud, og/eller Kristus, som den allmektige den viktigste.

I inngangen på tidsepoken ser vi et religiøst liv som har i seg momenter fra både hedensk og kristen tro. Steinsland beskriver det som følger:

Den religionshistoriske utviklingen av kristendommens tidlige periode viser en gradvis transformasjon av den senjødiske Messias-troen på en jordisk, serierik fyrste som skulle frelse Israel, til en frelseslære som har mer preg av mysteriekarakter.
(Steinsland, 2000, s 145)

Når vi kommer videre i middelalderen utvikler den kristne troen seg, og ikke minst også gudsbildet. Det som man kan kalle kristningsverket er preget av at det forflyttet seg fra de øverste delene av samfunnet, og nedover til allmenheten. Dette fikk igjen innflytelse på fremstillingen av Gud og Kristus. Kristus blir den som vender seg mot mennesker og verden, og som tidlig i tidsepoken fremstilles som en mektig kongeskikkelse. Når stadig flere blir kjent med Bibelen og annen litteratur, får man et mer levende litterært miljø. I den nye litteraturen leser man, finner inspirasjon, og låner ord og uttrykk, slik at noen ganger kan opprinnelige verket være vanskelig å finne.

Trosformidlingen i denne tidsepoken har uansett opphav, sitt særpreg, og det med Kristus i sentrum. Han blir utgangspunktet for hvordan både verdslige og religiøse maktpersoner beskrives, og hvordan hverdagsliv og trosliv utøves. Det er Kristus som er det gjeldende navnet som brukes om Guds sønn, og han blir bindeleddet mellom det som var, er og som skal komme.

Det er et påfallende trekk at ordet Jesus aldri brukes, det er Kristr og dróttin som foretrekkes. Selve Jesus-navnet finnes i det hele tatt ikke i den samlede skaldediktingen i perioden frem til 1200. I kirkelig samtidig blir «Jesus» ofte omskrevet til frelser (Tveito, 2004, s 176).

Som jeg var inne på i del 2, så hadde Norge og Island innflytelse fra den irsk-keltiske tradisjonen. Det ser vi også når det kommer til det religiøse momentet. I den keltiske tradisjonen ser vi at det verdslige livet går tettere opp i det religiøse. Det å se naturen og det rundt seg som en del av troslivet, og at bønn blir en viktig del av det å vende seg mot det guddommelige. Det keltiske kirkelivet rommer både de mer vitenskapelige tilnærminger, og den mer alminnelige folketroen (Krog, 2016, dialogos.no).

Olav så seg selv som utvalgt av Gud til å være konge. Et lands styre sett i lys av det en gud, det guddommelige, blir omtalt som teokrati. Denne styreformen har igjen ulike inndelinger. Den første er når f.eks et presteskap styrer, og da kalles det hierokrati. Når man legger en guddommelig tekst til grunn for styreformen, snakker vi om et skriftteokrati. Den formen for teokrati som er den aktuelle for denne oppgaven er det vi kaller sakralkongedømme. Da ser man på kongen som guddommelig, eller som en med myndighet fra en guddom til å styre (Bandlien, B; Norseng, P. G., u.å).

Sakralkongedømme omtales også som kongeideologi. Denne forbindelsen som knytter det verdslige og religiøse tett sammen, var et tankegods Olav var kjent med.

Ideene rundt det kristne sakralkongedømmet toppe seg i ideologiproduksjonen under Karl den store i et teokrati, et gudsstyre, der kongen blir sett som Guds utvalgte stedfortreder på jorden. Det betydde at den verdslige og religiøse makten vevdes tettere sammen enn under tidligere kongers ledelse. (Steinsland, 2000, s 95)

At Olav inntok denne posisjonen som konge oppnevnt av Gud, og ikke minst hans ettermæle og helgenkåring, løftet ham opp til en konge med guddommelige egenskaper. Dette ses igjen i fremstillingen av ham i Geisli. Denne posisjonen mellom menneske og Gud blir viktig i forståelsen av Olav, men også et poeng i Kristus-fremstillingen. For Olav som kristen regjerte nok ikke annerledes enn hva en ikke-kristen konge ville ha gjort. Datidens sverd-politikk var lik uansett om man så seg utnevnt av Gud eller ikke.

Det generelle gudsbildet i tidsepoken dreier seg etter hvert om mer enn bare Kristus, og han som hersker. Etter hvert får han mer menneskelige sider, og med Lilja trer Maria inn, og er med på å vise et mer variert gudsbilde.

Men vi må ikke glemme at der også var et mangfold i middelalderens gudsbilde. Den ydmyke Menneskesønnen er hele veien skjult til stede (...) Korset minner stadig om offerdøden og lidelsen. Ved midten av 1100-tallet skulle disse aspektene ved Kristus-skikkelsen trekkes frem igjen i en oppblomstring av interessen for Jesu menneskelige sider, for inkarnasjonsmysteriet og dermed for Maria, gudefødersken med barnet på fanget. (Steinsland, 2000, s 149)

Parallellisering er et annet virkemiddel, som ble brukt også den gang. Her sammenstilles, forklares og/eller bekreftes den man skrev om, gjennom paralleller til Jesu liv. Fra fremstillinger av Olav den helliges død på Stiklestad, trekkes det f.eks paralleller til Jesu død, ved at det ved begge anledninger skal ha vært en solformørkelse.

Et siste moment jeg vil trekke frem er de norrøne homiliene. Homilier er kristne prekenener, som i middelalderen ble vanlig å samle i bøker. Disse samlingene av prekenene ble brukt til å leses opp ved gudstjenester, eller i andre sammenhenger. De mest kjente homiliene fra denne tiden gjenspeiler mye når det kommer til gudsbilde og Kristus-fremstillinger på den tiden.

De første av disse homiliene ble nedskrevet mot slutten av 1100-tallet. I disse kan man ane en uklarhet mellom Gud og Kristus, men i likhet med annen litteratur fra tidsepoken, så er homiliene Kristus-orienterte.

En klar ulikhet mellom skaldediktningens Kristus-uttrykk og homiliene består i at mens skaldediktningen byr på lite av de tradisjonelle bibelske epiteter og predikativer knyttet til Gud og Kristus, er dette rikelig representert i de norrøne homiliene. Her befinner en seg med andre ord adskillig nærmere vanlige nytestamentlige uttryksmåter. Hva så med konge- og herskertitler, har dette noen fremtredende plass? Noen terminologisk dominans av dette aspektet på linje med skaldediktningen kan ikke påvises, men det finnes visse paralleller. (Tveito, 2004, s 179f)

3.3 Oppsummering

Nå har jeg sett på ulike sider av tekstens språklige og religiøse elementer, og har med de funnene jeg har gjort, nå grunnlag for å arbeide med selve analysen av Kristusfremstillingene, og se hva disse funnene åpner opp for. Det er tydelig allerede nå at det både er forskjeller og likheter mellom tidene verkene er skrevet, forfatterens bakgrunn

og tekstenes innhold. Hvilke forskjeller og likheter som skiller seg ut, og som blir viktige når jeg skal se på Kristusforståelsen i tidsepoken, kommer jeg til i analysedelen.

4. Analyse av verkene

4.1. Geisli

Det første av mine to valgte verk er også det eldste av dem. Her vil jeg presentere verket ved å først redegjøre for forfatteren, hans forfatterskap og min utvalgte oversettelse. Deretter vil jeg gi en oversikt over verkets innhold, og viktige momenter i dette. I arbeidet med denne delen har Norges og Islands litteratur, og Chase og Paasche sin forskning, vært mye av grunnlaget for redegjørelsen.

4.1.1 Forfatter, utgaver, valgt oversettelse

Forfatteren av Geisli var Einar Skulason. Han var født på Island ca år 1090. Han var ifølge Gunnlaugs saga av Myramann-slekten, og vokste opp i en familie og et miljø som var preget av litteratur og utdanning. Selv tok han prestelære, men kildene sier ikke noe om hvor han tok denne utdannelsen. På Island var det på den tiden flere utdanningssteder for prester, og han kan også ha tatt deler av utdannelsen i Frankrike eller Tyskland. Etter hvert dro han fra Island til Norge. Han kom til Norge som skald for norske konger, og tjenestegjorde for ulike konger de årene han var i Norge. I årene 1114-1120 var han i kretsen rundt kong Sigurd Jorsalfare, og var sendebud for ham.

Hvor Einar oppholdt seg i årene fra 1120 er vanskelig å fastslå, da mye av datidens kilder ikke finnes i dag. Det vi vet er at han i år 1143 står på lister over prester som virker på Island. Det kan tyde på at han var tilbake i hjemlandet for en periode.

I senere år forbindes han også med kong Harald Gilje, og Magnus den blinde. Dette har vi holdepunkt for gjennom to kvad til Harald Gilje som er bevart. Einar tjente også Harald Giljes sønner; Sigurd Munn, Inge Krokrygg og Øystein Haraldsson. Han skrev kvad til alle disse tre. Øystein Haraldsson forfremmet Einar, og gjorde ham til sin stallare. Det er mest trolig Øystein som ba Einar om å skrive et kvad om helgenkongen, og det ble opptakten til Geisli. Det regnes som sannsynlig at Einar var hos kong Øystein da kongen døde i år 1157.

Måten Einar får posisjon i kongelige kretser, både som skald, rådgiver og stallare, viser at han må ha bidratt med mye som ble sett på som verdifullt. Han visste også selv at han var verdifull for sine oppdragsgivere, og at han satte pris på den lønnen han fikk for sitt arbeid, kommer frem i hans egne strofer:

Meget verdslig synes det oss at skalden i en av de avsluttende strofer vender tilbake til kong Øystein som hadde oppfordret ham til å dikte, og antyder at lønn i klingende «ringer» ikke skal være ham imot. Men i virkeligheten ligger mer i ordene enn ønsket om vinning. Einar har også tenkt på sitt kvad og deres heder, fyrstens «ringer» stadfestet verkets rang, de var både en verdi og en verdimåler. (Holtsmark, 1956, s 312)

Videre finnes også kvad og strofer som viser at Einar hadde opphold ved kongens hoff i Sverige, og hos kong Svein i Danmark i en periode etter kong Øysteins død. Einar kom så tilbake til Norge, og fremsier nye kvad han dikter til kong Inge. Det ene kvadet omhandler et viktig slag i år 1159, og et annet beskriver kong Inges død. Kong Inge døde i år 1161, slik at vi kan tidfeste at Einar i alle fall var i Norge frem til da. Når, og hvor, Einar dør, har vi ingen kilder om.

At Einar kom fra et miljø preget av litteratur og utdannelse, og har vært en lærerik mann med talenter og kunnskap, kan det ikke være tvil om. Han levde i en tid der både visdom og åndsliv blomstrer, og betydningen av lærdom øker. Einar kjente til flere legendesamlinger om helgener og om jomfru Maria, og fremfor alt har han kjent til familiesagaene.

Hans omdømme som utmerket skald, gjorde ham populær. Det kan vi se ut fra hvordan f.eks dikterhøvdingen Snorre Sturlason siterer Einars strofer, og bruker Einars kvad, i sine egne sagaer. Dessverre er mye av hans forfatterskap ikke bevart som helheter, men man finner strofer fra hans verk i Heimskringla, Flateyjarbok, Morskinna, Fargskinna og Skaldskaparmål. Det finnes en tått, altså en kort saga i prosaform, om Einar. Den kalles Tåtten om Einar Skuleson, og den viser til hans liv og hvor lett han hadde for å dikte (Store norske leksikon, 2023, Einar Skulason)

Av de kvad, deler eller hele, som finnes etter Einar Skuleson ser vi at det var konger og stormenn han skrev om og til. Einar var produktiv, og det finnes deler fra åtte ulike kvad om konger som han har skrevet. Det er bevart 147 strofer, eller deler av strofer, etter Einars forfatterskap, og kun Sigvat Skald har flere overleverte strofer etter seg.

Det er ingen tvil om at miljøet rundt Nidarosdomen på denne tiden var et tyngdepunkt på flere måter. Her var både kirke- og kongemakt samlet, og hadde stor innvirkning både innen politikk, kultur og religion. Nidaros vokser frem som viktig i europeisk sammenheng, og hit

kommer lærde fra flere land, og ulike fagmiljøer. I denne smeltedigelen holdt Einar til, og fikk med seg inspirasjon og lærdom fra alle kanter.

Denne delen av oppgaven handler om Einars kvad Geisli, og det er faktisk det kvadet som har overlevd utallige overleveringer, som finnes fortsatt, og som er det eldste skaldekvadet som finnes som i sin helhet.

Complete texts of Geisli are found in two medieval manuscripts, both from the late fourteenth century: GKS 1005, fol., or Flateyjarbók, and Holm perg. fol.nr. 1, or Bergsbók. Both of these manuscripts are considerably younger than the drápa itself and represent different textual traditions. Unfortunately, nothing is known of how the drápa survived, more or less intact from its composition in 1153 until it was recorded in Flateyjarbók. In view of the circumstances surrounding its origin, it seems likely that the text would have been committed to parchment immediately,¹ but no manuscript evidence attests to this. (Chase, 2005, s 3)

Når ble så Geisli skrevet? Det er jo snakk om et kvad til ære for helgenkongen, og var nok skrevet til i forbindelse med en hyllest av ham. Her har vi grunnlaget for dette i to av strofene:

Strofe 8:

*Høyr dei unders ordi,
Eysteinn konge, sann-ord,
Sigurd, ov-sterk, merk deg
diktet som eg ber fram,
kvadet byd eg Inge –
dykkar stod eg ned for
ord som er av verde,
støð for ætti dykkar. (Ødegård, 2003, s 32)*

Strofe 71

*Kraftfylt konge, bøni
hev eg uppfylt, evlaust
hev eg kvede kongskva
godt som munn min meistra;
seg du, gjeve Eysteinn,
korleis kvadet løystest,
elsk då Karlsvogs store
styrar – skalden tagnar. (Ødegård. 2003, s 82)*

Ut fra disse strofene, ser vi som allerede nevnt over, at det mest trolig var kong Øystein som var oppdragsgiver. Stedet er Kristkirken, nå Nidarosdomen, i Trondheim. I tillegg til kong Øystein, var kongene Inge og Sigurd til stede ved ur-fremførelsen, samt erkebiskop Jon Birgerson. Også dette i henhold til verket selv. Verket betegner Trondheim som erkestolen, og siden erkebispesetet først ble opprettet i 1152, og kong Inge drepte kong Sigurd i 1155, må kvadet ha blitt til mellom disse årene.

Dateringen er forskere derfor i stor grad enige om, og det kommer frem av den litteraturen jeg har brukt:

Finnur Jónsson (1887, 213) uses this fact as a basis for his dating of the poem itself: Da nu håndskriftet ikke er digterens eget, men, som de mange skrivfejl og misforståelser viser, en afskrift, følger deraf, at drapaen ikke kan være yngre end fra midten af det 12. årh. omtrent. Hvor mange afskrifter derligger imellem denne, som vi har, og digterens exemplar, er selvfølgelig umuligt at sige, men ifølge vor afskrifts beskaffenhed kunde der godt være 2–3. (Attwood, 1994, s 224f)

Var Einar påvirket av andre når det kom til sitt forfatterskap? Og var tematikken med konge- og helgenprisninger ny? Det var mange skaldere i Norden på den tiden, og både den muntlige, og etter hvert skriftlige, tradisjonen sto sterkt. Derfor var litterære kilder i ulike former kjent for Einar. De to mest kjente, som også omhandler Olav den hellige, var nok Glælognskvinna og

Erfidråpa. Disse omtalte også under som hadde skjedd i forbindelse med Olavs død, og rundt kista hans i ettertid. Einar fremhever selv at han kjenner til Olav den helliges skaller, Sigvat og Ottar, og legger dermed ikke skjul på at stoffet er kjent for ham. I tillegg anfører Einar selv Eindride den unge som kilde i selve diktet. Eindride hadde etter tradisjonen vært med Olav på vikingtokt, og Einar bruker derfor han som kilde.

De mer selvstendige litterære systemene i trondheimsmiljøet sprang ut av olavsdyrkelsen. Helgentradisjonen om Olav Haraldsson var i utvikling fra tiden like etter hans fall på Stiklestad i 1030. Da Einar Skulesson sa fram Geisli i Kristkirken i Trondheim kort etter opprettelsen av erkestolen, kunne han gjøre et utvalg på 14 jærtegn bland alle de undere som tradisjonen knyttet til Hellig-Olav. På denne tiden forelå det trolig en skreven legende, som etter vanlig europeisk mønster bestod av en beskrivelse av helgenens liv og død og samling av mirakler som ble forbundet med ham. (Helle, 1996/2005, s 57)

Einar hadde med sitt utgangspunkt som skald hos de øverste kretser, tilgang til datidens kilder. Han har hatt kjennskap til verket Passio Olavi, og han ser også til andre kilder når det kommer til måten han beskriver kamper på, mens de kristne fremstillingene i stor grad er Einars originalverk, da kvad om hendelser og personer fra kristendommen fortsatt var nytt. Dermed blir Bibelens språklige elementer, og noen latinske salmer, det Einar har å støtte seg til (Chase, 2005, s 13f)

Geisli blir etter sin urfremførelse kjent, og dukker opp i både folkelige og lærde kretser og andre tekster fremover. Spredningen og bruken av verket er ikke overraskende all den tid historier om Olav den helliges liv, død og undergjerning også spredte seg. Geisli omhandler også noen av disse mest sentrale hendelsene fra Olavs liv, og mirakler, men dette kommer jeg tilbake til ved gjennomgangen av kvadet.

Kvadets form er et møte mellom den norrøne tradisjonen, og datidens mer moderne uttrykk fra mellom- og sør-Europa. Man ser også likheter med Nidrstigningar saga som fra 1100-tallet var en oversatt og omarbeidet norrøn versjon av det apokryfe Nikodemus evangeliet.

Einar hadde altså sine kilder, og selv om han bruker flere av de samme hendelsene som ses hos andre, fremstår han som den dyktige skalden han var i måten han nå kveder om

helgenkongen. Hans bruk av virkemidler, særlig er bruken av paralleller mellom Kristus og Olav, var som nevnt nytt i datidens litteratur.

Måten han også bruker trekk fra de latinske helgenvitaene, er med på å løfte Olav frem som helgen, og på samme tid bygger på han historiske kjensgjerninger om Olav som den verdslige kongen han var. På denne måten ser vi at Geisli vinner terreng både som et historisk, nasjonalt hyllingsverk av en konge med makt og myndighet, men også som en hyllest av kirken, helgenen og Kristus.

Nå vil jeg se nærmere på Geisli som kvad. Geisli er skrevet i en kvadform vi kaller en drápa. Drápaene besto i hovedsak av tre deler, og disse var først en introduksjon, så en hoveddel og til slutt en konklusjon. Dette ble kalt:

slæmr (or slæmr), the concluding section of a drápa

stefjabálkr, middle section of drápa containing one or more refrains (stef)

stefjamél, each of the sets of verses, ending with a refrain, within a stefjabálkr (Skaldic Project, u.å, Documents/vol. VII)

Innledning hadde de ikke egen benevnelse på i tidlig middelalder, selv om man etter hvert ser at det kalles:

upphaf, beginning section of a skaldic poem, the section before the beginning of the stefjabálkr (Skaldic Project, u.å, Documents/vol. VII)

Geisli er preget av at Einar har en tydelig kronologisk fremstilling av de hendelsene han kveder om, og han føyer sammen strofene med konklusjoner før han går videre. Dette er et litterært grep som han kan sies å være opphavsmann til, og som senere brukes av andre skaldar. Han bruker ellers datidens kjente virkemidler som jeg har skrevet noe om under pkt 2.2., men jeg vil her ta med Chase' eksempel på Einars bruk av kenningar:

kennings associated with Project and with the body began to appear in skaldic Project in the twelfth century, perhaps reflecting the emerging interest in poetic theory and Neoplatonic cosmology as contact with the schools of Europe increased.⁸⁷ Einarr's kennings for God, Christ, heaven, and other Christian concepts are original and were widely imitated in later Christian skaldic Project. Some of these are analogous to

earlier kenning types (e.g., God-kennings similar to traditional king-kennings), but many are more closely related to the metaphors of Scripture and Christian liturgical texts, especially hymns. Noteworthy among these new kennings are those based on abstract nouns. (Chase, 2005, s 20)

Gjennom Geisli får Norge, og den videre utbredelsen av Olavskulten, en beskrivelse av Olav som blir viktig videre gjennom middelalderen. Disse beskrivelsene innbefatter begrep som himmelridder, strålende sol, undergjører, den som leger og ikke minst: den evige konge.

Jeg har til denne oppgaven valgt Knut Ødegårds oversettelse fra 1982, og i Ødegårds egen kommentar til denne utgaven, sier han noe om sitt arbeid med oversettelsen. Ødegård har brukt Finn Jonssons utgave av Geisli som grunnlag for det han kaller gjendiktingsarbeidet av verket. Han kommenterer videre at det har vært en øvelse å skulle oversette, eller da gjendikte, et språklig komplisert drottkvæd til et leselig språk for nåtidens lesere. Det har måttet gå på bekostning av noen kenninger, da de har blitt forenklet for å bli forståelige.

Derimot har Ødegård lagt vinn på å i størst mulig grad beholde mest mulig av den originale formen, og ikke gjort som tidligere oversettere, nemlig gjøre om kvadets verseform til mer moderne form.

4.1.2 Inndeling og innhold

Jeg vil i denne delen gi en generell beskrivelse av inndelingen og innholdet i Geisli. Selve tolkningen av utvalgte symboler, og andre funn, kommer i del 4.1.3.

Inndeling er den som jeg finner belegg for i den litteraturen og forskningen jeg har brukt, og da særlig den jeg fant hos Chase.

Innledning – opphaf – strofe 1-17

En lovprisning av treenigheten, Olavs høysang og en fremstilling av Jesu liv, død og oppstandelse. Fra strofe 1 og 7 har vi begrepet geisli, som da har gitt verket sitt navn. Geisli som er oversatt med lysstrålen.

Strofe 1 som eksempel:

Måtte kvad og bøner

allmakts drott meg læra,

nådig Guds tri-eining

mannen visdom gjæver;

vitnar ljøs um strålen

send or miskunn-soli,

høgsong syng eg Olav. (Ødegård, 2003, s 28).

1-6 Innledende lovprisning og bønn

Disse strofene er komplekse i sine bilder og litterære grep, både når det kommer til teologi og poesi. Innledningen gir mottakeren en forklaring til hva kvadet vil handle om, og oppbygningen. Deretter retter forfatteren fokus mot treenigheten og Olav den hellige, og vi får kvadets navn introdusert med geisli-begrepet. Altså solstrålen.

7-12: Oppfordring til lytterne

Einar gjør her et poeng av at andre har allerede skrevet om krigerkongen Olav, men at han også vil skrive om helgenkongen. Han flytter fokus fra Olavs jordiske meritter, til miraklene utført etter hans død i kraft av guddommen. Han sammenligner Olavs liv med Kristi lidelse og død.

13-18: Historisk forord

Dette er en oppsummering om Olavs liv, og Olavs drøm før slaget, og strofene omhandler også selve slaget på Stiklestad.

Hoveddel – stefjabalkr – strofe 18-56

Handler om Olavs liv etter døden, og de jærtegn og mirakler som det ble fortalt om. Både de som var kjent fra andre kilder, og nyere hendelser. Første del omhandler mirakler knyttet til helgenkongen, og siste del er beretninger om Olavs sverd, og hans ferdigheter på slagmarken.

18: kan være en overgangsstrofe mellom innledning og hoveddel. Gjentar sammenhengen mellom den verdslige Olav og helgenkongen.

19-26: Mirakelskildringer

Skildringene er sammensatt av sett med strofer og refreng, og disse settene med skildringer følger samme mal:

1. Starter med å navngi den som trenger, eller ønsker, helbredelse
2. En beskrivelse av hva som skjer
3. Lovprisning av Olav

46-56: Om Olavs liv

Denne delen ses som en del av kvadets hoveddel, men skiller seg ut fra de forgående strofene, og deres oppsett. Fra strofe 46 ser vi at Einar går over til en annen stil, og han går fra å beskrive mirkalene etter Olavs død, til å beskrive hendelser fra da Olav levde.

Konklusjon – slæmr – strofe 57-71

Til slutt kommer en del som fungerer som en konklusjon. Først er den preget av et homiletisk tilsnitt som forklarer det som har skjedd. Først fra strofe 63 er det den virkelige konklusjonen kommer.

63-68: oppsummering av kvadets innhold

I strofene 67-68 er det en bønn som viser tilbake til begynnelsen av kvadet, og den viser oss også hensikten Einar har med kvadet. Han vil at hans kvad skal vekke troen hos folk, og det gjennom kjennskap til Olavs liv og mirakler. Denne troen vil så føre mottakeren til Kristi kjærlighet.

69-71: Einars ønske om belønning og takk til oppdragsgiver

Einar kunne ha sluttet med bønnen som er nevnt over, men det gjør han ikke. Han er og blir skald, og det skinner gjennom til slutt. Han fremhever hvor bra han har gjennomført oppdraget, og fremsier en takk til oppdragsgiver, og føyer til et ønske om belønning.

4.1.3 Symbolikk

Jeg går nå over til å se på symbolbruken i kvadet. Utvalget av begrep og strofer er gjort ut fra hvilke symboler for Olav- og Kristus-fremstillinger jeg har vurdert som relevante for denne oppgaven, og som jeg har funnet kan være med på å vise at det skjer en endring i Kristusfremstillingen gjennom denne tidsepoken. Jeg vil la de ulike settene med symboler jeg

velger ut, vise hvordan Einar i Geisli lar Olav og Kristus bli beskrevet med samme symbolikk, og hvordan dette er med på å fremstille Kristus på den tiden.

Den tidsepoken begge mine primærkilder er fra, er en periode der vi får religiøs litteratur som skal brukes i kirkelig sammenheng, og som har en tydeligere teologi enn tidligere. Den første misjonstiden er over, og nå er det som skrives mer utfyllende. Kvite-Krist-begrepet som var kjent fra den tidligste forkynnelsen i Norge, har blitt byttet ut, og vi ser et mer komplekst billed- og symbolbruk (Mundal, E., 1977/2000; Steinsland, G., 2000; Tveito, O., 2002).

For å se på datidens symbolbruk, må vi også se til teorier og tankesett som hadde vært og var gjeldene på den tiden. Kosmologien har alltid stått sentralt som lære, og mennesker har til enhver tid diskutert verdens tilblivelse, og universets oppbygging. Det å se universet som en helhet fra fortiden, via nåtiden og videre inn i fremtiden, har gitt grobunn for diskusjoner og teorier innen innenfor både vitenskap, filosofi og religion (Grøn, Ø; Stabell, R., 2023). Skapelsesberetninger har vært en viktig del av dette, samt oppfatninger om verdens undergang.

En annen retning som hadde innflytelse, er nyplatonismen. Den læren tar utgangspunkt i det guddommelige, som et urvesen, og at verden utgår fra denne guddommen. Det som utgår fra guddommen har ulike grader av fullkommenhet, og hvordan man anerkjenner guddommen graderes ut fra erkjennelsen (snl.no). Vi skal se i det følgende at både Einar, og Eysteinn når jeg kommer til Lilja, lar sine språklige virkemidler spille på hvordan noe utgår fra det guddommelige.

Konteksten til Geisli er fremføringen i Nidarosdomen. Kongemakten er representert, og det samme er de som er tilknyttet erkebispesetets embete. Einar skal her hylle kongemaktens opphøyde slektning og forfar. Erkebispesetet ser at det begynner å få betydning utover landegrensene, og en hyllest av helgenkongen må også fremheves. I tillegg må også den Kristus de bekjenner gjøres mer kjent. I dette skjæringspunktet trer Einar frem med sitt kvad. Med datidens språklige virkemidler setter han ord på det han har fått i oppdrag å gjøre. (Cheadle, 1994, s 43).

Allerede i strofe 1, jmf tidligere sitat, løfter Einar frem at dette kvadet kommer fra den treenige Gud, og det skal handle om Olav og om himmelkongen. Han dedikerer kvadet til

Olav, og fortsetter med å introdusere det som blir en av de viktigste fremstillingene av både Olav og Kristus, nemlig solstrålen. I tillegg får vi i allerede i strofe 1 presentert ridder-symbolikken. Med Einars betoning av solstråle og ridder alt fra første strofe, utgjør de to symbolene mine hovedpunkter i det følgende.

Fra denne delen av tidsepoken ser vi at sammenligninger mellom den som det diktes om, og Kristus, er vanlig, og at det tas utgangspunkt i Kristus sitt liv for å skape symbolikk folk kan relatere seg til.

På samme måte som man i Bibelen ser at det som skjer i Det gamle testamentet peker frem mot Kristus, og at Det nye testamentets innhold og budskap er oppfyllelsen. I dette tilfellet er det Olavs liv som skal peke på Kristus, og Olavs livsløp og helgenstatus som viser til oppfyllelsen (Chase, 2005, s 24-25).

4.1.3.1. Ridder-, konge- og krigermotiv

Olav Haraldsson kjempet for å bli landets konge, og ble det også, selv om han ikke hadde full støtte rundt om i landet. Einar skriver Geisli med elementer fra Olavs liv som konge, og hans kongedømme. Fremstillinger som Einar tar i bruk, er knyttet til dette. I tidsepoken var både ridder-, konge- og krigermotivene mye brukt, og dette var sammenligninger og fremstillinger som de som hørte og leste diktet, skjønte. Einar bruker disse motivene og symbolene i det han skriver, selv om vi skal se at det skjer et skifte underveis i kvadet. Gjennom kvadet beskrives sverd, sverdføreren, krigeren og ridder (Skaldic.org). Dette gir tydelige signaler om at denne delen av Olavs liv og egenskaper blir løftet frem. Får så denne krigsretorikken noe å si for hvordan Einar fremstiller Kristus, og for hvordan de som hørte og leste Geisli forsto Kristus?

Det å skrive med hentydninger, eller kenninger, som viste til kongesymbolikk og anatomi, fikk et oppsving i datidens litteratur, og dette kan ses i sammenheng med den kunnskapen skaldene fikk om ulike former for poesi, Bibelen og andre kristne teksters metaforbruk, og tanker rundt nyplatonisk kosmologi. Einar var en god skald, og selv om han var inspirert av tankegods fra Europa, så lager han nye kenninger og skrivemåter som senere ble forbilder for andre skaldere (Chase, 2005, s 20).

Kristendommen hadde på denne tiden slått rot i Norge, men fortsatt hadde mange de norrøne gudene i minne, og vikingetidens tanker om ætten og ettermæle, med seg. Når Olav

Haraldsson både hylles som konge og helgen, er dette med på å gi en samlende fremstilling av Olav som symbol for den troen som hadde fått rotfeste i landet.

I refrenget, som kommer i strofe 18, og som gjentas flere ganger, er gudsridderen ordet som brukes for å skape en fremstilling av den hellige.

Strofe 18:

*Lovsted kved eg gjerne,
mannsdygd største eig han,
kongen yver kongar,
folket skjønar diktet;
letta kan Guds riddar
møda for mannen, Olav
får frå solar-kongen
alt han måtte ynskja. (Ødegård, 2003, s 42).*

Riddersymbolet var på denne tiden i bruk over hele Europa, og ridderfortellingene var det mange av. Riddernes heltedåder ble beskrevet, og korstogene som var på fremmarsj ble beskrevet, og ga inspirasjon til forfattere i mange land. Likevel er det å bruke ridderbegrepet i kvad nærmest noe nytt

ríðari 'knight': This is one of the earliest instances of the word in Project, though see Mberf Lv 2/2^{ll}, which is earlier. The kenning Guðs ríðari 'God's knight' also occurs in Árni Gd 32/1^{lv}. (Skaldic Project, u.å, Geisl/stanza 18).

Vi ser at Einar bruker sin kunnskap til å overføre denne symbolikken til den nordiske kvadtradisjonen. Gudsridderbegrepet beskriver Olav med datidens bilder, slik at forholdet mellom Kristus og hans etterfølger blir forankret i datidens politiske forhold, nemlig det at kirke og verdslig makt var sterkt sammenføyet. Einar lager dermed en referanse i refrenget som viser sammenhengen mellom Olav som jordisk konge, og som helgenkonge.

Samtidig har han i strofe 12 tydeliggjort at det er Olav som helgenkonge han vil fremheve.

Strofe 12:

Sigvat veit eg bar fram

djerve konge-soger,

Ottar òg hev ordlagt

kvad um folke-fyrsten;

fagre kvad dei gav til

Møre-kongen, skaldar

store, eg òg gjev no

heilag kongen vyrdnad. (Ødegård, 2003, s 42).

Der andre til nå har skrevet om Olavs jordiske kongsgjerning, vil Einar se på de mirakler og jærtegn som skulle være et resultat av den guddommelige kraften Olav hadde fått gjennom sin martyrdød. Einar bruker som språklig virkemiddel den gamle skaldestilen for å fremstille Olavs jordiske liv, og Olav som krigerkonge. Men, etter å ha skrevet om slaget på Stiklestad, skifter Einar uttrykksmåte, og i stedet for kun historisk fremstilling, sier han noe om det kristne aspektet i det han plasserer syndsbegrepet over de som tok livet av Olav (Chase. 2005, s 34).

Þegn er et ord som brukes i strofe 11 på originalspråket. Slik er det gjengitt hos Skaldic Project:

Þrændir ok allir

Norðmenn skulu hlýða

þrýðibrag þreklynds

þegns Krists; hann lifir í

hæstri holl. Eljunhress

dýrð es orðin ágæt í þessu

konungs ríki; þjóð né

Þvílíkr þengill fœðisk. (Skaldic Project, u.å, Geisl/stanza 11)

Dette ordet, þegn, er en tittel, som vi har fra bl.a anglo-sakserne. Det var en tittel som av kongen, eller en annen høytstående adelsmann, ble gitt frie menn og som ga de rang mellom den allmenne frie mann og de adelige ved arv. Þegnene var en del av en konges, eller andre høytstående adeliges, følge. Når Einar bruker þegn-tittelen her, viser han til Olavs gudgitte rang, og hans anerkjennelse og forholdet mellom Olav og guddommen som den øverste leder (Cheadle, 2015, s 59).

Einar bruker også andre fremstillinger for å løfte frem Olav som kriger. I strofe 19 bruker han skjoldherre for å vise dette, og for å understreke kamp.

Sløktest bjarti soli

all var skjoldherre-striden;

allheims veldig salvakt (Ødegård, 2003, s 42).

Olav som den øverste får vi også fremstilt ved bruken av ord som hird og drott. Sammen med gudsriddere-begrepet, får vi da en fremstilling som viser at:

Óláfr and Christ work together to secure spiritual victories through miracles, thus carrying out a King-retainer relationship reflecting the idealised devotion of a comitatus to their ruler in heroic literature. (Cheadle, 2015, s 71).

Fremstillingen av Olav som en stor konge, men også som martyr, og sammenligningen med Kristus, gjør at de som leser eller hører Geisli, ser både Olav og Kristus ut fra samme billedbruk, og det gir bakgrunn for forståelse og aksept for både himmelkongen og krigerkongen.

Bruker så Einar samme type symbolikk for å fremstille Kristus? Det er i alle fall klart at omtrent halvparten av de kenningene Einar bruker, er kenninger for krigere og kamp (Chase, 2005, s 19). Einar har allerede kjennskap til denne type Kristusfremstillinger gjennom den germanske kulturen, og fra Bibelens beskrivelser av Kristus som konge:

Og han har et navn skrevet på kappen og ved hoften: Kongenes konge og herrenes herre. (Bibelen, 2011, Åp 19,16)

Fra tidlige fremstillinger av Kristus ser vi bilder av den seirende kongen, som ble fremstilt slik for å vise at det var snakk om en guddom som ikke sto tilbake for de krigerske norrøne gudene. Denne kongeideologien, og tanken om sakralkongedømmet, var befestet blant folk, og dermed hadde Einar det bakteppet han trengte for å bygge videre på denne symbolikken.

Ser man på hvilke ord som brukes i kvadet, er det flere som betyr konge og/eller hersker. Dette er også kjent fra datidens homiliebøker, der Kristus ble fremstilt som den seirende kongen og himmelhøvdingen (Steinsland, 2000, s 153).

I sin bok *Ad fines orbis terrae*, skriver Tveito om hvordan oversettelser av Bibelen og annen kristen litteratur, frem til år 1200 ikke brukte Jesus som benevnelse på Guds sønn. Det var Kristus, frelser, forløser og konge som var viktige benevnelser, og Kristus den tittelen som ble brukt. Dette viser at man ønsket å vektlegge Kristus som den opphøyde, og det er i denne tradisjonen Einar skriver, og lager sine kenninger om den store guddommen (Tveito, 2004).

Einar lar kvadet fremstille Kristus som en konge som engasjerer seg i samtidens mennesker. Altså ikke bare en konge fra, og for, tidligere tider. Først er Kristus krigerhøvdingen som gjennom Olav slåss for landet og troens forankring i kongemakten, før ser vi Olavs åndskamp og Kristus som kjempet den samme kampen. Gjennom beskrivelsene av helgenkongens stadige mirakler etter sin død, viser Einar at Kristus fortsatt er aktuell og en som handler (Cheadle, 2015, s 71f).

Siden omtrent halvparten av kvadets kenninger omtaler kriger og kamp, så kan det fort virke som Einars tanke var å kun fremstille Kristus som en krigerhøvding. Men, med det grepet han tar ved å gå over til å beskrive helgenkongen, og trekke paralleller mellom ham og Kristus, får man også en fremstilling av Kristus som en som vil sitt folk det gode. Denne utviklingen av Kristusfremstillingen kommer jeg tilbake til i analysen.

4.1.3.2 Sol- og lyssymbolikk

Alt fra første strofe blir vi presentert for symbolikk knyttet til sol og lys. De syv første strofene gir alle en hyllest til de to som lyser. Først til Kristus, og så til Olav – helgenkongen, som begge er som en lysstråle.

Lyset og solen som symboler var ikke ukjente på denne tiden, men de var ikke mye brukt i kvad. Einar kan ha brukt sin kunnskap fra både teologi og språk, til å skape selve geisli-

begrepet. Altså solstråle-omtalen. Einar bruker så dette, og de andre symbolene både på Kristus og Olav for sammenligning og gjenkjennelse.

Bibelen var på denne blitt tiden mer og mer allment i bruk, og der brukes lyset som bilde på Kristus. I de homilieboekene som også var i bruk på den tiden, var solen, og dens utstråling, allerede brukt som bilde på Kristus.

Om vi ser til oversetteren, Knut Ødegård og hans kommentarer til Geisli, så trekker han frem den keltiske påvirkningen i symbolbruk. Bl.a kan man i de keltiske korsene se at solen er et viktig element. I Olsens bok om keltiske tekster (Olsen, 1999) ser vi flere eksempler på bruk av lys og sol som symboler, og disse tekstene var i alle fall i litterære kretser kjente, og Einar har nok latt seg inspirere av disse. I tillegg har man eksempler på at slike symboler, eller lyskenninger, har vært brukt siden tidlig skaldediktning (Paasche, 1957, s 239), slik at dette var kjente språklige virkemidler som mottakerne ville skjønne. Einar viser igjen at han er en lærd forfatter, og på mange nivå når frem med sitt budskap.

Solen ble i datidens litteratur også brukt som symbol for hele treenigheten, og for ulike helgener. Men, i kvadene er dette lyssymbolet mest brukt for å vise til Gud som den inkarnerte Kristus (Chase, 2005, s 23). Einar hadde kunnskap, og tilgang til, annen litteratur med samme symbolbruk, og fra dette lager han sine strofer. Einar viser til Olav som en som vil rettferd, og at Olav som helgen er i ett med guddommen, gjennom sitt liv viser Olav til hvilken kraft Kristus har, på samme måte som Kristus viste med sitt liv hvilken kraft Gud har (Chase, 2005, s 24). Som helgenkonge løftes Olav frem som den som viser menneskene hvordan gudsfrykt kan gi oppbyggelse, og være til etterfølgelse. Selv om Olav ble drept, ble ikke lyset fra ham slukket, akkurat slik det hadde vært med Kristus.

Selve geisli-begrepet rommer mye, helt fra å være kvadets tittel, men også i innhold som enkeltord og symbolsk. Geisli er solstrålen. Den som stråler ut fra noe, og i kvadet er dette «noe» Kristus selv. Olav blir den som stråler ut fra Kristus. Her er Bibelens billedbruk igjen tydelig noe som Einar har god kjennskap til. Olav blir som døperen Johannes en som skal rydde vei for Kristus (Cheadle, 2005, s 50). Altså ikke den som selv er lyset, men den som viser frem lyset:

Han kom for å vitne. Han skulle vitne om lyset, så alle skulle komme til tro ved ham. Selv var han ikke lyset, men han skulle vitne om lyset. (Bibelen, 2011, Joh 1, 7-8)

Einar bruker lyset som symbol helt fra starten i Geisli, og denne rene og skinnende måten å fremstille guddommen på, sto nok i kontrast til datidens mer mørke fremstillinger av dødens krefter og syndens konsekvenser. Einar skriver om solformørkelsen som skjer etter Olavs død, og lager en parallell til at det samme skjedde ved Kristi død. Dette er igjen med på å vise Einars kunnskap om evangelietekstene og påskens fortelling om en formørkelse. Denne solformørkelsen, både ved Kristi og Olavs død, blir med på å understreke den overgangen vi får mellom det som har vært mørkt og bærer bud om død, og til det lyse håpet om oppstandelsen (Cheadle, 2015, s 61f).

I løpet av Geisli går vi så fra at solen i første strofe er Gud selv, og Kristus er solstrålen, til at Kristus blir solen og Olav solstrålen. Fra Olavs mørke liv som verdslig konge, blir han helgenkongen. Helgenkongen som blir en mellommann – bægner – mellom Kristus og folket på jorden.

4.1.4 Oppsummering

Nå har jeg belyst Olavs liv har gjennom Geisli, og hvordan det har preget dets Kristus-fremstilling. Geisli ble et kvad som sto seg, men etter hvert fikk vi annen religiøs litteratur tilgjengelig, og nye skaldere kom til. I Geisli leser vi i strofe to om hvordan solen, Kristus, lot seg føde til jorden av havets stjerne.

Strofe 2:

*Denne som som heimsens
myrke mid-nott dreiv burt
heimsens ljós vart kalla,
skin som himmelkongen;
soli let seg føda
som ein mann på jord or
havsens klåre stjerne,
velgjerd for oss alle (Ødegård, 2003, s 28).*

Denne havets stjerne er en benevnelse for jomfru Maria. Liljas Maria er den som jeg nå vil om fikk betydning for hvordan Kristusfremstillingene kan ha endret seg i løpet av tidsperioden.

4.2 Lilja

Det andre valgte verket fra tidsepoken, er Lilja. Også her vil jeg presentere verket ved å først redegjøre for forfatteren, forfatterskapet og min utvalgte oversettelse. Jeg vil se på inndelingen, og det generelle innholdet, før analysen av det jeg har trukket frem som symboler jeg vil belyse for å kunne finne et svar på oppgavens problemstilling.

4.2.1 Forfatter, utgaver, valgt oversettelse

Liljas forfatter har det gjennom tidene vært en del diskusjoner rundt hvem kan vært. Tradisjonen tilskriver det Eysteinn Asgrimsson, men også en som er omtalt som Broder Eysteinn. Er det en og samme person, eller kan det ha vært to ulike, og hvem er da Liljas forfatter?

I den forskningen jeg har brukt som grunnlag for denne oppgaven, jmf litteraturlisten, og ikke minst Skaldic Project, omtales ulike bakgrunner for diktet og hvem forfatteren er. De fleste kildene viser til en forfatter som var munk, som hadde gjort en ugjerning og skriver diktet som bot for denne. Denne ugjerningen er det ulike nedtegnelser av. Den ene omhandler når Eysteinn omtales som munk, og at han og noen andre munkers skal ha slått ned abbeden i klosteret de var knyttet til. En annen nedtegnelse handler om at Eysteinn skal ha vært sendt som erkebiskopens mann til Island, og der kommet til uenigheter med den lokale biskopen, og vist seg som hissig og krangleveren (Mundal, 2000, s 7f; Holtsmark, 1956, s 534). Disse ulike teoriene om forfatteren vil jeg nå se nærmere på.

Fra tidlig 1600-tallet, finnes det en kilde som detaljert beskriver episoden med ugjerningen, og som legger til at Eysteinn var munk fra klosteret i Þykkvabær. Så har vi fra midten av 1600-tallet, et funn der overskriften til diktet er: Her begynner bror Eysteinn's Lilja. Det er nok den tidligste kilden som oppgir hvem som er regnet som forfatter. Også i litteratur fra slutten av 1600-tallet, omtales Broder Eysteinn som forfatter av verket, og at han skulle ha skrevet det som bot for å ha snakket bak ryggen på en av biskopene, mens andre mener at han skrev det som bot etter å ha slått ned en annen munk (Holtsmark, 1956, s 534ff).

I noen senere litteratur omtales forfatteren som Eysteinn Thorsteinsson, en munk fra Nidaros. Om han var munk, og derfor hadde tilføyelsen «bror», har nok ikke vært allment kjent eller akseptert. Dette kan vi se av at det i andre sammenhenger ikke er brukt tilføyelsen «bror» foran navnet hans. Hos andre er verkets tittel oppført slik: «Det eldgamle diktet Lilja». En av tidligste bevarte funnene, iflg Skaldic Project, er fra 14-1500-tallet, har

ikke Lilja noen tittel, men en slags overskrift som lyder: Dette er et bemerkelsesverdig dikt, og det heter Lilja (Skaldic Project, u.å, Lilja).

I tillegg har man tradisjonen som tilskriver Eysteinn som munk fra Nidaros, som ble sendt til Island for å besøke bispesetet der. I den tradisjonen omtales han som Asgrimsson, mens han i andre kilder også omtales som broder Eysteinn, og i andre kilder igjen kan man se en sammenblanding av den munken som skal ha begått en ugjerning, med ham som besøkte Island. Derfor har man i nyere forskning, fra 1950-tallet, sett at det ikke går å identifisere denne Eysteinn fullt ut. Dvs man kan ikke skille om det er snakk om en Eysteinn – munk fra Island, eller en Asgrimsson – munk fra Nidaros. De tidligste henvisningene har holdt seg til det som var datidens tradisjon, og oppgitt Eysteinn Asgrimsson som forfatter, mens de moderne forskerne oppgir bare Eysteinn (Skaldic Project, u.å, Lilja).

Om det så er snakk om en eller to Eysteinn, og om han hadde sin opprinnelse fra Island eller Norge, og hvilken kirkelig rang han hadde, så er det noen fellestrekk i historiene om denne Eysteinn. Han er knyttet til kloster- og bispeseteomgivelser, han skal ha vært temperamentsfull og innblandet i bråk og uro. Forfatteren har vært født tidlig på 1300-tallet, og han døde på slutten av samme hundretall.

I sin innledning til min valgte utgave av Lilja, skriver Ødegård følgende om problemstillingen rundt forfatterskapet av originalverket:

Somme granskarar hevdar den teorien at det må vera to Eysteinn-ar det er tale om: den lastefulle munken fra Þykkvabær og den høge geistlige. Tru om ikkje overlevert segn og tradisjon kjem sanninga nærare, at der finst ei indre forklaring på korleis Eysteinn kan vera eitt og same menneske (Ødegård, 1980, s 8).

Uansett teori om hvem forfatteren var, viser de til en som heter Eysteinn som angret, og var villig til å gjøre opp for seg. Dette igjen kan gi holdepunkter for at det er snakk om en og samme Eysteinn. At Lilja ble kjent både i Norge og Island, kan være bevis for forfatteren var kjent i begge land. Diktet ble spredt både på Island og i Norge, og ut fra Lilja dannes nye kvad, legender og sagn. Det at diktet ble populært, førte nok også til en stor slitasje på de fysiske utgavene som fantes av det, noe som igjen har ført til at de første utgavene av manuskriptet ble utslitt og kastet. Det har også vært en av årsakene til at det har vært vanskelig å stadfeste forfatter (Skaldic Project, u.å, Lilja).

Siden dette er en oppgave om innholdet i verket, lar jeg nå forfatterspørsmålet ligge, og ser nærmere på andre forhold som er viktig bakgrunn for verket.

Ut fra når man antar Eysteinn har levd, og ikke minst språklige funn, dateres Lilja til ca år 1350. Man ser også at Liljas forfatter kan ha lånt av, eller blitt lånt av, forfatteren av et tilsvarende dikt om biskop Gudmundr. Dette diktet angir i en av sine strofer når det er diktet, nemlig år 1345, og da kan man anta at Lilja er skrevet på samme tid.

Oppsummert kan man starte med at Lilja var en vanlig tittel og benevnelse på Maria-dikt, og denne Lilja er en dråpa, altså en hyllest i kvad form, slik som Geisli er det.

Selve språket, dets virkemidler, og innhold, var nye på midten av 1300-tallet, og dette viser en forfatter som holdt høy kvalitet, og tilhørte en krets som var kjent med nye måter å uttrykke seg på. Vi ser at skalders, munkers, presters og andre med utdannelse, ikke lenger bare priser de med verdslig makt, men også at religiøs poesi skapes ut fra datidens uttrykk, og med stadig mer moderne innslag. Fortsatt brukes rimendelser, kenninger og versemål, men de omskrives og gjøres lettere å forstå. Billedbruken blir enklere, og mer tilgjengelig for folk flest. I tillegg har kristendommen slått mer rot, og dens persongalleri og innhold er mer kjent utover kirkens- og maktelitens kretser. Eysteinn har nok kjent til verket Liknarbraut, for det var nok det første diktet som startet på veien mot et enklere diktspråk.

Denne stilfornyelse er det som i Lilja fører til et gjennombrudd. Der reises en lett, lys bygning, med detaljskjønnhet i overraskende fylde, med en krans av kapeller, hvor hellig historie og inderlig Mariatilbedelse skaper følelsesfulle, farvefne bilder. Der hilses frelseren som den søte Jesus (signat ljós! Hinn sæti Jesús!) (Paasche, 1948, s 169).

Dråpa var altså vanlig som kvad for å hylle kongen og verdslig makt, men den var også et godt grunnlag for å skrive en hyllest til religiøse personer. Eysteinn må ha vært lærd, og kunnskapsrik, utover det som var vanlig i sin samtid. Han har hatt god kjennskap til tidligere skalders virkemidler når det kommer til poesi, men han hadde tydelig også kunnskap om de latinske versemål og den retorikken som vokste frem.

Eysteinn's Lilja er personlig, religiøs og er preget av kristent bildespråk. Når Eysteinn i tillegg går bort fra mer omstendelige språkformer, ser man Eysteinn's mål om at budskapet må

komme klart frem. Der Geisli også gir heder og ære til verdslig makt, har Lilja klarere religiøse overtoner. Her skal man ikke minnes og hedre en død konge, men løfte fram viktige personer fra bibelhistorien og kirkeliv.

I Lilja kommer det episke fram gjennom den frelseshistoriske fortellingen, det er lyriske gjennom de to stevene og alle rimene som gir dråpaen klang, mens det dramatiske først og fremst kommer fram gjennom skaldens eksempel i diktet. Sammen med de nye, latinske stilene midlene og det fortolkende billedspråket, gav den norrøne dråpeformen mulighet for allegorisk oppbygging av diktet. (Mundal, 2000, s 25)

Versemålet drottkvad, som til nå har vært den vanligste verseformen, er i Lilja byttet ut med verseformen hrynhent.

Versemålet i Lilja er ikke dróttkvætt, som i tidligere dråpaer, både før-kristne og kristne, men hrynhent, det brusende eller fallende versemålet. I hrynhent, som i dróttkvætt, er to og to vers bundet sammen med stavrim. Stavrimet består av en hovedstav, hofuðstafr, og to støttestaver, stuðlar. (...) I hrynhent skulle også alle verselinjer ha hendingar, innrim, inne i verselinjen. Disse rimene har ingen versbindende funksjon, slik som i stavrimet, men gir klang til versene og diktet som helhet. (Mundal, 2000, s 29f)

Etter at Lilja hadde spredt seg, og blitt kjent, ble verseformen etter hvert kalt liljulag. Lilja er bygd opp med sterk symmetri, og med tydelige koblinger til kristen tallsymbolikk. Vi ser f.eks at de hundre strofene kan speile de hundre ordene i Ave Maria, jmf engelens budskap og Elisabeths hilsen i Lukas 1. I gjennomgangen av Geisli så jeg på tredelingen det består av, altså inngangr, bálkr og slæmr. Lilja har også denne tredelingen, men den lengre midtdelen er i seg selv delt i to like halvdelar sammenføyd med strofene 50 og 51.

Kenningene har mindre spor av det norrøne, og det som var et kunstnerisk språk et par århundre tidligere, har nå et mer naturalistisk tilsnitt. Det er tydeligere forsterkninger i hva som skrives i stedet for det gåtefulle språket fra tidligere tider. I perioden får man en større enhet i, og mellom strofene, og stilen er mer sammensatt. Ordrekkefølgen oppleves mer naturlig, og mindre preget av innskutte ledd, og forflytninger av disse. Vi ser også bruk av den bibelske tese-antitese oppbygging (Mundal, 2000, s 36).

Vi har sett at uansett hvilken Eysteinn som skal regnes for forfatter av Lilja, så hadde vedkommende en bakgrunn med en eller flere ugjerninger han skal ha begått, og for disse brukte han Lilja som bot. Vi ser derfor gjennom hele diktet at anger og miskunn står sentralt som tema.

En annen viktig bakgrunn for Lilja, er i oldkirkens og middelalderens teologi. Man skiller på denne tiden ikke stort mellom teologi og filosofi, og prøver å få til harmoni mellom disse. Gud sender sitt lys til menneskene, og mennesket erkjenner Guds virkelighet. Gjennom senmiddelalderen endres Kristusforståelsen i Europa, og det teologiske tyngdepunktet, endres dermed når det kommer til Kristusforståelsen.

Måten Maria fremstilles på har preg av den gotiske stilretningen som etter hvert ble fremtredende. Gotikken er nok mest kjent som arkitektonisk stilretning, men også i kunsten ser vi at Maria på denne tiden får en mykere fremstilling, og strenge former blir utelatt. Dette gjenspeiler seg også i litteraturen. Det samme gjelder Eysteinnns måte å bruke seg selv som eksempel gjennom diktet, som er også et gotisk trekk.

Ikke minst den måten dråpaen er bygd opp på viser at Lilja er konstruert etter gotikkens «ånd». Det viser analysen av diktet. Det gamle, kunstferdige oppbygde skaldespråket er blitt mer prosanært, med en mer naturlig ordfølge og en enklere stil, i tråd med gotisk naturalisme. Diktets overbygning og fortolkning, harmonier som gjennomtrenger diktet på alle nivå, og ikke minst det poetiske språket, gjør at dråpaen framstår som en organisk enhet eller «masse». Også den måten lyset som forbindelse til det hinsidige reflekteres på i diktet, (Mundal, 2000, s 25)

Det er heller ingen tvil om at Eysteinn har hatt sine kilder når han skrev Lilja. Bibelverket til kong Håkon Magnusson var nok en av de viktigste, samt en skildringsbok kalt Marias saga og jærtegn, også kalt Marias jærtegnsbok. Denne var av norsk opprinnelse, og i tillegg har Eysteinn nok den islandske Nedstigningssaga som kilde og inspirasjon. I likhet med Einar som skrev Geisli, har Liljas forfatter hatt påvirkning fra den keltiske tradisjonen som fortsatt var gjeldende.

Jeg vil også her gjengi fra Ødegårds egen kommentar til oversettelsesarbeidet, for som med Geisli viser han til at tidligere oversettelser har vært preget av at de fjerner seg fra originalen

i form. Bl.a påpeker Ødegård at Paasches oversettelse av selve kvadet er et eksempel på dette. Ødegård fremhever likevel at Paasches kommentarer til diktet er relevante.

Ødegård har ellers samme tilnærming til sin oversettelse av Lilja, som han hadde til Geisli; nemlig at det skal være

eit balansepunkt mellom truskap mot originalens versform og ordtilfang – og det krav eg har sett meg om at diktet skal ha med seg sin lyriske kraft i overføringa til norsk. Det seier seg sjøl at eg har vore tvungen til å inngå kompromiss fleire stader, inkonsekvensane i grammatikk og vaklinga mellom landsmåls- og nynorskformer somme stader kjem av det same. (Ødegård, 1980, s 95).

4.2.2 Inndeling og innhold

Lilja består av 100 strofer, og innholdet strekker seg, i likhet med Bibelen, fra skapelsen til oppstandelsen. Det starter og slutter med samme strofe, og understreker med det evigheten. Diktet får sitt navn i strofe 98:

*Den som vande dikt vil velja,
vel seg så mangt i kvedet å selja
av dulde fornord ein knapt kan telja,
tel egd ei som ved meining kan dvelja.
Vel eg slik at ein klårord kan skilja,
skild av alt folket den ljose vilja,
einfelde ord av den ubrigda vilja.*

Vil eg, at kvedet heiter Lilja. (Ødegård, 1980, s 91)

De 100 strofene i diktet har i seg flere tall-referanser som var vanlige i middelaldersteologi. Den første referanser har jeg nevnt, nemlig at starten og slutten er lik. Det angir en sirkel, som viser til både evigheten og solen. Så er hoveddelen av diktet delt i to, og utgjør en linje som går gjennom det hele. Så kommer vi til 3-tallet, som symboliserer treenigheten. Diktet er delt i tre, og den første tredjedelen er om den gamle tidsalder, før den midterste tredjedelen omhandler inkarnasjonen og Kristi liv, før diktet slutter av med forsoning og en ny tidsalder.

Andre tall-referanser er 4-tallet. Diktet kan deles i 4x25 strofer, og viser da til det jordiske. Man tolket på den tiden det slik at 3-tallet og 4-tallet var knyttet til hverandre, og dermed fikk man det guddommelige til stede i det jordiske. Altså at Gud ble til menneske. Til slutt vil jeg ta med 10-tallets referanse, da diktets 100 strofer også er delbart på ti, og da refererer til de ti bud (Mundal, 2000, s 32ff).

Jeg har i mitt arbeid funnet to eksempler på inndelinger av diktet. Paasche har den enkleste inndelingen, mens det i Norrøne kristenkvæde er en mer detaljert inndeling presentert. Denne inndelingen er av Baumgartner/Næss, og er som følger (i min moderniserte språkdrakt):

A. Inngang

1. Lovprisning av den treenige. Strofe 1.
2. Påkalling av Gud og den hellige jomfru. Strofe 2-3.
3. Plan for kvadet. Strofe 4-5.
4. Skapelse og englefall. Strofe 6-9.
5. Skapelsen av mennesket. Strofe 10-14
6. Syndefallet og dets følger. Strofe 15-20
7. Frelsesplanen. Strofe 21-25.

B. Hovedkvadet

Del 1: refreng og lovprisning. Strofe 26

1. Budskapet til Maria og Kristi fødsel. Strofe 27-31.
2. Kristi ungdomsliv til hans dåp. Strofe 33-37.
3. Djevelens krigsplan mot Kristus. Strofe 39-43.
4. Kristi fristelse, og lidelse og korsfestelse. Strofe 45-49.

Del 2: Refreng og lovprisning. Strofe 51.

1. Marias fortvilelse ved korset. Strofe 52-56.

2. Kristi dør seirende. Strofe 58-62.
3. Satans utsikter og Kristi herlighet. Strofe 64-68.
4. Dommen og fullendelsen. Strofe 70-74.

C. Epilog

1. Angrende syndsbekjennelse. Strofe 76-81.
2. Påkallelse av Kristus. Strofe 82-85.
3. Bønn til Maria. Strofe 86-88.
4. Lovprisning av Maria. Strofe 89-95.
5. Tilegnelse. Strofe 96.
6. Unnskyldning og bønn til leseren. Strofe 97-99.
7. Lovprisning av den treenige. Strofe 100.

(Paasche, 1928, s 60f).

Jeg vil så bruke Paasches egen inndeling til å oppsummere Liljas innhold på samme måte som jeg gjorde det med Geisli. Denne inndelingen har ikke så mange underpunkter som den forrige, og det gjør den mer åpen for å legge til kommentarer.

1-5: Innledningsbønn

Kvadet starter med lovprisning og bønn, etterfulgt av en innledning om kvadets innhold og form. Forfatteren ber om veltalenhet til det han nå skal skrive.

6-9: Englefallet

Her følger en redegjørelse for himmelens ordning, hovmod og fall.

10-21: Skapelsen og syndefallet

En beskrivelse av skapelsen, og de første menneskene. Djvelen melder sin ankomst, og syndefallet er et faktum. I strofe 21 bøyer man seg mot Gud og ber om hans frelse.

22-38: Bebudelsen. Kristi fødsel

Treenigheten fremstilles, og vi har kommet til Marias mottakelse av budet om at hun skal føde Guds sønn. Maria beskrives og hylles, som den som gjennom sitt blod lar menneske og guddom møtes. Inkarnasjonen trer i kraft. Kristus fødes, og hans liv frem til johannesdåpen skildres.

39-45: Kristi fristelse

Som i delen om syndefallet, kommer igjen djevelen inn i kvadet. Kristus fristes, men står imot.

46-60: Kristi lidelse og død

Her snur kvadet til å omtale Kristi siste dager. Påskens budskap trer frem i strofene 46-52, og i strofe 53-57 fremstilles Marias fortvilelse over sønnens død. Denne delen slutter med et rop til Kristus og et spørsmål om djevelen ikke lenger skal ha makt.

61-66: Kristus i helvete

Kampen mot anger, og djevelen fortsetter. Kristus blir prøvet for vår skyld når han dør.

67-74: Oppstandelsen. Dommen.

Siste del av påskebudskapet fremstilles. Kristus står opp fra de døde. Seieren over døden er et faktum. Marias sønn har kommet tilbake. Forfatteren fremstiller deretter dommedag.

75-100: Bønn. Lovprisning.

Nå skifter forfatteren perspektiv. Han går fra å være referent til en mer subjektiv fremstilling. Han kommer med en lastekatalog, viser anger og ber om syndstilgivelse. Han henvender seg til både Gud, Kristus og Maria. Kristus er ved sin død og oppstandelse frelseren. Den som gir trøst og nytt liv. De siste fem strofene viser til de fem første, og gir refleksjon over det som har skjedd.

4.2.3 Symbolikk

Lilja representerer et stilskifte i skaldediktingen, det har jeg allerede belyst. Med et større bibel-fokus, billedbruk og språklige virkemidler, får tilhørere og lesere, en ny måte å tilegne seg troen på. Diktet er fylt av symboler som kan belyses, men jeg velger noen av dem. I delen om Geisli så jeg først på motiver knyttet til kamp og makt, og så på sol- og lyssymbolikk. Også i denne delen vil jeg se på sol- og lyssymbolene, men i den første delen vil jeg se på

forholdet mellom Maria og Kristus som gudsmoderen og gudesønnen. Dette med bakgrunn i diktets gjennomgående tema der kampen mellom Kristus og Maria på den ene siden, og det mørke og onde på den andre siden.

4.2.3.1 Gudsmoder og gudesønn

Guds mor var ikke noe nytt begrep innen diktning når Eysteinn skriver sitt Lilja, og det var en vanlig måte å omtale Maria på. Helt fra da runeinnskifter ble laget, ser vi denne omtalen i bruk (Tveito, 2004, s 203).

Helt fra diktets tittel har vi referanse til jomfru Maria. Lilje var allerede et symbol på Maria, og viste både til renhet, makt og fruktbarhet (Kulturhistorisk leksikon, 1965, s 258f). I diktet blir Maria, jmf inndelingen i pkt 4.4.2, løftet særlig frem i strofene 27-31, 52-56, 86-88 og 89-95. Da både gjennom diktingen om Bibelens budskap, og gjennom bønn og lovprisning.

I denne delen av oppgaven er det Maria som gudsmoder og føderske som blir det sentrale. Chase viser til datidens teologi, og fromhetstanke, og binder sammen Maria og Kristus som en del av redningen av det syndige menneske (Ross, 2007, s 561). Den første forbindelsen mellom Maria og Kristus kommer når Maria i strofe 29 får budskapet om at hun venter himmelgudens barn.

Strofe 29:

*Høyrde og trudde, grunna på orda
jomfrua stilt, for visste ho det at
aldri var menneske før på jorda
helsa med dilik ein vyrdnad.
I det han forbaud henne reddast,
erkeengelen tala dess meire:
«himmelguden fram vil fødast,
skinande frue, av dine lemer». (Ødegård, 1980, s 44)*

Maria tar imot budskapet, og i strofe 34 kommer så bekreftelsen på at Maria var både jomfru og mor.

Strofe 34:

Ingen høyrde, ingen tok mot

slik ei tiend før ell sidan,

både var ho møy og moder, (Ødegård, 1980, s 47)

I strofe 35 finner vi en omtale av hvordan Maria kler på sin nyfødte, og dekker ham med høy.

Fra strofe 35:

Ho var ei så rik at åtte

rikast moder sveipet gode,

difor vart kongen i harde høyet

lagt, i vern mot den verste kulde. (Ødegård, 1980, s 49)

Også andre steder i Lilja er Kristi bekledning eller tildekning beskrevet, og dette regnes som en henvisning til inkarnasjonen, og samtidig en måte å skjule hans guddom og som en forberedelse til kamp. Samtidig er Eysteinn's bruk av beklednings-symboler med på å vise at Kristus kommer fra Marias blod og at han er kledd i det hellige, og det er med på å understreke Kristus som både Marias og Guds sønn (Ross, s 604f; Cheadle, 2015, s 247).

Eysteinn lar så i de videre strofene djevelen være den som reflekterer over Kristi opprinnelse, men han konkluderer med at slikt et menneske har aldri vært født tidligere og djevelen ser også at denne gudsønnen er en motsats til ham selv. Denne motsatsen vises både ved beskrivelsen av at Kristus er menneskelig i sin natur ved at han spiser og drikker, og viser sårbarhet (Cheadle, 2015, s 194).

Strofe 55 er verdt å merke seg, da den viser Eysteinn's kjennskap til latinske språklige tradisjoner, og med en klar referanse til Marias lovsang i Lukasevangeliet.

Englerøysta kvad til kvinna:

kvinna gav Drotten glede å finna,

fann glede då møya Faderen fødde,

fødde sveinen, i sveip ho han kledde,

*kledd av henne han lenge seg leidde,
leidde av sin mor han famnen breidde,
breidde på krossen og blodet sitt tømde,
tømde for oss, vi til helvet fordømde. (Ødegård, 1980, s 62).*

Eysteinn skriver i denne strofen «møya Faderen fødde», og med det er vi inne på benevnelsen Maria som gundefødersken – theotokos. Det var som tidligere omtalt, ved konsilet i Efesos i år 431 at Maria fikk denne tittelen offisielt. Tittelen viser til at sønnen hennes, Kristus, er en person, men også både gud og menneske. Altså både av menneskelig og guddommelig natur. Dette theotokos sier derfor like mye noe om Kristus, og er derfor ikke bare noe som er knyttet kun til Maria, selv om det sier hvordan Gud ble menneske (Pelikan, 1996, s 55ff).

Maria blir mor til Guds sønn, selve gudsmoderen, men også alle menneskers mor, siden Kristus er både guddom og menneske, og dette fremhever Eysteinn i flere ganger. Maria blir dermed i strofe 55 et redskap for Gud i hans frelsesplan, og en viktig del av inkarnasjonen (Mundal, 2000, s 45ff).

Det kommer frem gjennom verbformene, med veksling mellom preteritum og perfektum partisipp. Gjennom vekselvis bruk av aktiv og passiv form, får Eysteinn fram en bevegelse fra Gud til Maria og videre til Kristus, fra bebudelse til inkarnasjon og fødsel, og videre til korsfestelse, død og frelse. (Mundal, 2000, s 48).

Maria ble altså gundefødersken og gudsmoderen, og Kristus både hennes sønn, men også guddommens sønn. Han er omtalt som Guds sønn gjennom hele Det nye testamentet, men også som menneskesønnen. Ut fra antall ganger, og sammenhengene det er brukt, kan menneskesønnen se ut til å være den benevnelsen Kristus selv foretrakk (Pelikan, 1985, s71).

4.2.3.2 Sol- og lyssymbolikk

Geisli har jo lysstrålen med helt fra tittelen av, og angir dermed helt fra starten av at sol og lys blir viktige språklige symboler, og Einar viser i Geisli til Maria som havets stjerne og hennes glans, men også i Lilja finner vi denne typen symboler, og de vil jeg nå se nærmere på.

I strofe 22 beskrives Kristus som det levende lys som sendt til verden.

Fra strofe 22:

slik miskunn i tidsens fylde

sendest fram av guddomshender,

ljós i verd til levande sendest (Ødegård, 1980, s 38).

Eysteinn legger også vekt på Marias lyse fremtoning i enkelte strofer. Det å beskrive Maria som renhet, var en vanlig omtale i religiøs litteratur fra denne tiden, og ut fra forskningslitteraturen leses disse beskrivelsene som et bevis på hennes åndelige renhet, og som et budskap om hvordan lyset fra Maria og Kristus bringes inn i verden og gir klarhet (Cheadle, 2015, s 185).

Videre i diktet ser vi at Eysteinn beskriver hvordan budbringeren Gabriel opptrer som lysstrålen som kommer fra solen, og som i Geisli ser vi her at lysstrålen er en forlengelse av Gud.

Et interessant moment jeg har funnet når det kommer til dette å være lysets budbringer, er den plassen Lucifer har i Lilja. Selve navnet Lucifer betyr lysbærer, og Eysteinn er den første skalden som lar Lucifer få en slik fremtredende plass i et kvad (Cheadle, 2015, s 174).

Eysteinn beskriver Lucifer som en med naturlig lysstyrke, og som ønsker å forbedre sin posisjon. Denne naturlige lysstrålen, har i originalspråket skærr som ordet for lyst. Eysteinn bruker også dette skærr om Maria, og den menneskehet som viser rettferdighet.

Lucifer var altså lyset før hans fall etter å ha forsøkt å forbigå Kristus i den himmelske rang (Cheadle, 2015, s 174). Eysteinn kan ha kjent til debattene om hvorvidt Gud hadde skapt Lucifer som god, og at det var Lucifers egen arroganse og sjalusi som førte til hans fall (Skaldic Project, Lilja/stanza 7). Eysteinn lar derfor Lucifer først beskrives som skapt god, og som en skinnende person, men så skjer fallet. Kristus blir den som viser den naturlige renhet og rettferd, og strofe 7 viser til den himmelske rangsstigen.

Strofe 7:

Mektig var han som meir enn hine

hadde av naturens reinleik,

*skappt til godskap han skein i prydnad,
skaparen nærast i opphøgd heider,
ikkje let han seg likevel nøya
med englemakta han hadde fenge;
med vald han ville vinna
høgare sess og større vyrdnad. (Ødegård, 1980, s 27).*

Lucifers manglende evne til å se hvem som er det rette lyset, og det at han mister sin glans og lysstyrke, blir av Eysteinn vist gjennom å beskrive Lucifer som blind. Det å bruke blindhet som beskrivelse, viser til en åndelig uvitenhet (Cheadle, 2015, s 255). Dette kommer frem i strofe 9:

*Så er det sagt at i same stunda
som engelen byrja sitt uverk
søkktest han med sine like
som blylodd ned i jordedjupet,
blindt han der tek fader sin fanden (Ødegård, 1980, s 28).*

Nå har både Lucifer, og Gabriel, først vært en del av Guds budbringere og lysstråler. Med Lucifers fall, er det Maria og Kristus som står igjen som de som bringer lyset fra Gud. Dette beskriver Eysteinn på ulikt vis, men ser vi nærmere på ordene han bruker, og som beskriver lys, ser vi en sammenheng mellom disse. Beskrivelsene av lysets styrke og skinn, med beskrivelser av åndelig renhet, henger sammen. Cheadle viser til at verbet for å skinne, henger nært sammen med adjektiver som lys og klar, og at dette igjen beskriver en tilstand av åndelig rettferdighet (Cheadle, 2015, s 253).

Når Maria så blir mor til Kristus, er det ut fra sin renhet, og fylt av lyset fra Gud. Dette er med på å understreke at også Kristus er lys, og i strofe 33 får vi det språklige virkemiddelet:

*«kom det til syne som gjennom glaset
strålar som skin for augo våre;
gløder der sol om glaset heile» (Ødegård, 1980, s 47)*

Denne måten å beskrive Maria, som mor til Kristus, som en solstråle gjennom glass, var vanlig også i annen litteratur fra samtiden. F.eks i homiliesamlinger. Dette lys-bildet er også med på å understreke inkarnasjonen jeg omtalte i forrige punkt. Kristus tar over Gabriels rolle som lysstrålen, og tar sin plass som lyset fra Gud (Cheadle, 2015, s 187).

Solstrålen som skinner, også gjennom glass, var også brukt som bilde på at Maria hadde en gjennomsiktig menneskelighet. Solstrålen trenger gjennom glasset, og glasset er like helt. Akkurat som Maria av mange ble sagt å fortsatt være jomfru selv etter Kristi fødsel, fordi dette lyset var fra Gud selv, og skulle ikke skade hverken gudsmoderen eller Sønnen. (Skaldic Project, u.å, Lilja)

Fra strofe 89 av beskriver Eysteinn Maria med flere lys-motiv. Hun er lyset, renhet, stråle og edelstener. Alt dette er med på å fremheve henne med et himmelsk ståsted. Disse beskrivelsene får sin gjenklang i den oppsummerende strofe 98, der han forklarer sin hensikt med diktet. Eysteinn ønsker med diktet å gi klarhet og lys over det som er guddommens hensikt. Eysteinn ser hele diktet som et verk som kaster lys over den bibelske historie (Cheadle, 2015, s 215).

4.3 Oppsummering

I pkt 4.1.3 og 4.2.3 har jeg nå redegjort for ulike symboler, beskrivelser og benevnelser som i Geisli og Lilja har vært med på å fremheve Olav, Maria og Kristus. Langslet henviser i sitt hefte at Maria og Olav var vevisere til Kristus (Langslet, 1997, s 15), og jeg har brukt disse to til å se på fremstillingene av Kristus selv. Hvordan har så disse veviserne på hver sine måter vært med på å fremstille Kristus? Er det mulig å trekke en konklusjon ut av denne analysen?

5. Konklusjon

Den historiske konteksten er kristendommens utvikling gjennom tidsepoken Europa. Europa var preget av forskjeller, både økonomisk, innen samfunnsforhold, og i oppbygning både innen verdslig- og kirkemakt. Det har vært diskusjoner innad i forskermiljøene om utviklingen av hersker- og kongeideologi, men uansett hvilke av retningene man lener seg på, så er det klart at sammenhengen mellom denne måten å fremheve guddommen på, var relevant for den verdslige makts posisjon som villet av Gud. Den første datidige misjonstid var på hell, og kristendommen hadde fått rotfeste gjennom støtte i kongemakten, når mine to primærkilder skrives. (Steinsland, 2000, s 147f).

Begge forfatterne har vært preget av sin samtid, og det er ikke bare hos de denne endringen skjedde. Annen litteratur, hvordan verdslig makt var organisert og menneskers levekår, var med på å forme diktningen, og alle forfattere ønsket å gjøre sine verk relevante for sin samtid, og vise at de hadde kunnskap om endringer i teologiske fremstillinger (Cheadle, s233f).

Geisli er jo den tidligste av mine to primærkilder, og som vi har sett brukes her krig- og herskermotiv flittig. Kristus har i dette diktet flere referanser til datidens maktposisjoner, herskertitler, og disse ser vi ikke i Lilja. Det eneste som kan assosieres med slike titler i Lilja, er drottin som bl.a brukes i strofe 21 (Cheadle, 2015, s 227f).

Fra strofe 21:

Eitt er til, det som eg skal vitna

(skal eg gråtande der framme standa)

at du sjølv no er dyre Drotten

fører vår ferd så verda vaknar. (Ødegård, 1980, s 38).

Lilja er likevel ikke uten beskrivelser av former for krig, for det inneholder flere strofer om åndelig kamp. Ikke minst når det kommer til djevelens strid med både Kristus og seg selv. Her ser vi at krigermotivet ikke handler om verdslige kamper, men om frelse gjennom en åndelig kamp (Cheadle, 2015, s 231). Kristus går fra å være en krigerkonge, til en frelserkonge.

Ser man de to diktene i forhold til hverandre, endres også måten vi mennesker fremstilles på som en del av Guds skaperverk og plan. I Geisli beskrives menneskeheten som en del av hirden, altså en krigersk hær, men dette ser vi ikke i Lilja. Det har skjedd en forandring fra der Kristus er høvdingen som mennesker skal lyde, til Kristus også som en tjener for oss, og som lydig går i døden etter sin fars ønske og plan.

For gjennom middelalderen har vi et vidt spenn i fremstillingene av guddommen. Ikke bare i litteraturen, men også i ulike former for kunsthåndverk og billedkunsten. De mer ydmyke sidene av bl.a Kristus kommer frem, og fra midten av 1100-tallet får disse sidene stadig mer plass. I f.eks ikonkunsten ser man at kongekronen byttes ut med tornekronen, og vi får et annet fokus på Kristus (Steinsland, 2000, s 149). Utover middelalderen ser vi at hvordan endringer i samfunnet, og menneskesynet, også gjør at Maria fikk et større fokus, og Kristus ble fremstilt som mer menneskelig. Mykere verdier kommer til (Steinsland, 2000, s 187).

Når Kristus i Lilja blir angrepet av djevelen, og det som blir en åndelig kamp, står hans lidelse i fokus, men også Maria lider med sin sønn. Denne lidelsen, og det offer Kristus ga på korset, gir oss da den lidende Kristus, og gir de som leser eller hører diktet, en beskrivelse av den tornekronede Kristus. Kongekronen fra Geisli er byttet ut, og vi ser at de nyere fremstillingene av Kristus gir ham nye, og mer menneskelige egenskaper.

Det som er likt i begge disse diktene, er de språklige bildene med sol og ly i sentrum, selv om de er representert ved ulike personer og har noen ulike betydninger. I Geisli er det uten tvil Olav som er lysstrålen, og den som er med på å kaste glans fra Kristus. I Lilja er det Maria som er den som lyset går ut fra. Kilden til lys er i begge diktene, som allerede belyst, guddommen. Denne bruken av lys for å vise at det kommer fra Gud, var kjent gjennom den nikenske trosbekjennelsen, og står sammen med bekjennelsen av at Kristus er sann Gud, født til menneske av Maria:

Vi tror på én Herre, Jesus Kristus, Guds enbårne Sønn, født av Faderen før alle tider, Gud av Gud, lys av lys, sann Gud av sann Gud, født, ikke skapt, av samme vesen som Faderen. Ved han er alt blitt skapt. For oss mennesker og til vår frelse steg han ned fra himmelen, og ved Den hellige ånd og av jomfru Maria ble han menneske av kjøtt og blod. (Den norske kirke, u.å, fra Den nikenske trosbekjennelse)

Når det kommer til Marias plass i vårt land under middelalderen, var den noe som tok tid å etablere, og når hun først ble sentral, var det som mor – gudsmoderen, hun vant frem. Forskere har pekt på at dette hadde sammenheng med den posisjonen de norrøne gudinnene hadde hatt, og på datidens kvinnesyn, og på at mennesker da var et praktisk rettet folk. Derfor skjønnte de mors-begrepet og symbolikken rundt dette. Utviklingen av Marias betydning og fremstillingene av henne, endret seg gjennom tidsepoken, men med et fornyet søkelys på Kristus som Guds sønn, og inkarnasjonen, vant Maria frem (Steinsland, 2000, s 163-4), og med det også en mykere fremstilling av Kristus selv.

I punktet 4.13.1 så jeg på begrepet Þegn, og symbolikken knyttet til dette. Dette begrepet, at noen ble opphevet til en posisjon mellom fri mann og adelen, som en mellommann, kan man også se at endret seg i løpet av tidsepoken. Det å være Þegn var å være i tjeneste for den som hadde oppnevnt deg til dette. I Geisli er Olav den som ble opphøyet fra det allmenne til helgenstatus og nærhet til Kristus som guddommens lysstråle. I Lilja ser vi Gabriel som en som blir mellommann mellom Gud og Maria, når han kommer som en lysstråle, men enkelte forskere vil også si at i strofe 17 blir apostlene nevnt på samme måte. Altså som tjenere av Kristus, og i hans lys (Cheadle, 2015, s 181).

Fra strofe 17:

Lett han fann der eit klårt nok vitne (Ødegård, 1980, s 35)

I bl.a katolsk sammenheng blir da også Olav omtalt som Norges apostel (katolsk.no).

Ser vi på betydningen av ordet apostel, gir det jo grobunn for å forstå de som hevder denne sammenhengen. Apostel betyr sendebud, og viser til noen som ble gitt fullmakt til å opptre på vegne av den som sendte vedkommende. Apostelen kunne altså stå friere til å utføre oppdraget, enn den som fikk i oppdrag å være budbærer, og som kunne bare fremsi noe vedkommende var pålagt. Chase viser i sin kommentar hos Skaldic Project til strofe 17, at noen forskere har kommet frem til at lyssymbolet i denne strofen, kan være rettet mot apostlene, fordi de nettopp skulle være de som gikk ut for å opplyse de som hørte det de fortalte. Andre forskere har pekt på at dette lyset, sendebudene, også kan være andre viktige personer innen kirken (Skaldic Project, u.å., Geisl/stanza 17).

Men, også Kristus blir mellommann – þegn, nå Gud sender ham for å frelse verden. I Geisli ser vi at Kristus nevnes som frelser, og dette blir en ny måte å fremstille Kristus på i løpet av dette århundret. Ikke bare pga Geisli, men med bakgrunn i det økende omfanget av tilgjengelig religiøs litteratur (Lidén, 1995, s 265f).

I Lilja ser vi så at Kristus blir omtalt som Jesus. Dette viser kanskje den største endringen i fremstillingen av Sønnen gjennom de århundrene ssom går fra Geisli til Lilja.

I løpet av Liljas fremstilling av bibelhistorien, ser vi at Jesus er navnet som blir brukt på Guds sønn, og vi får en forsterkning av frelser-betydningen. Vi kan regne med at Eysteinn kjente til hva de ulike navnene og titlene; Kristus, Jesus og Messias, betydde, og dermed blir det et språklig virkemiddel å bruke Jesus-navnet. De peker han på frelser-dimensjonen, og ikke så mye på Kristus som viser til Messias-benevnelsen og dermed en mer kongelig tittel.

Disse ulike fremstillingene jeg har sett på i dette punktet, viser en mer menneskeliggjøring av guddommen i løpet av tidsepoken. Vi får en overgang fra symbolikk som i stor grad var knyttet til kongemakt, til en guddom som blir født menneske. Med Liljas gjennomgang av bibelhistorien, fikk datidens mottakere del i Guds frelsesplan og Kristus blir Jesus – frelseren.

6. Avslutning

Når man jobber med en oppgave som dette, ser man jo veldig til den problemstillingen man har laget seg. Likevel kan det man finner mens man jobber, få betydning for mer enn bare å skulle finne noen svar til en problemstilling. Det viser også denne oppgaven selv om den er en historisk oppgave. For det er jo noe med at historien gjentar seg.

I tidsepoken jeg har skrevet om fikk vi både her i landet, og Europa ellers, en endring i troslivet og de religiøse uttrykkene som fulgte med. Det krigerske preget ble erstattet av mildere symbolbruk, og som omtalt ser vi at de som forkynte Bibelens budskap gikk fra å holde frem krigerkronen til å vise frelserkongen med tornekrone.

I lys av dette fikk også kroningen av den verdslige kongen en annen betydning. Kongen, enten det var i himmelen og eller på jord, skulle tjene sitt folk. Det som gjenspeiles i våre tre siste kongers valgspråk «Alt for Norge». For det som var datidens historiske kontekst, ga grunnlag for vår tids kontekst.

Vi ser en tradisjon der Geisli på sin side ble skrevet i overgangen mellom den norrøne hedenskap og kristendommen. Tohundre år senere viser Lilja oss at landet bar preg av overgangen til en folketro tuftet på Kristus som Frelseren.

Kristendommen ble rotfast i landet vårt, og helgenskrinet i Nidaros ble for mange det som befestet det nordligste punktet for kristningsverket, og dermed oppfyllelsen av det Matteus skriver i sitt evangelium: *Når basunen lyder, skal han sende ut sine engler, og de skal samle hans utvalgte fra de fire verdenshjørner, fra den ene enden av himmelen til den andre (Bibelen, 2011, Matt 24, 31).*

Skaldene Einar og Eysteinn brukte gjentakelse som språklig virkemiddel. Jeg skal ikke helt gjenta meg selv, men jeg startet oppgaven med en strofe fra en av sangene i «Spelet om heilag Olav», og jeg vil slutte med en annet strofe fra samme stykke:

*I ei verd som vegvill er,
kneler eg for himmelkongen, –
han som i den største trongen
er oss traust og trufast nær. (Gullvåg, u.å, spelet.no)*

Litteraturliste

Bøker

Bibelen (2011). Bibelselskapet. Oslo, Norge.

Bremen, Adam av. (1994). «*Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden.*» (2. opplag). Thorleif Dahls Kulturbibliotek Aschehoug. Oslo, Norge.

Bruce, J. (red). (1981). «*Olav: konge og helgen, myte og symbol.*» St.Olav forlag. Oslo, Norge.

Broder Eysteinn/Ødegård. K (oversetter) (1980). «*Lilja.*» Tiden norsk forlag, Oslo.

Chase, M. (red) (2005). «*Einarr Skúlason's Geisli. A Critical Edition.*» University of Toronto Press. Canada.

Christensson, A, Mundal, E, Øye, I. (1997). «*Middelalderens symboler.*» Senter for europeiske kulturstudier. Universitetet i Bergen, Norge.

Dvergsland, A. (red). (1998). «*Nye tilbakeblikk. Artikler om litteraturhistoriske hovedbegreper.*» Cappelen Akademisk forlag. Oslo, Norge.

Gran, J. W m.fl (1993). «*Den katolske kirke i Norge. Fra kristningen til i dag.*» Aschehoug, Oslo.

Hanssen, E. (1975). «*Norrøn grammatikk.*» Universitetsforlaget. Oslo, Norge.

Hanssen, O (red). (1928). «*Norrøne kristenkvæde.*» Det norske Samlaget. Oslo, Norge

Helle, K. (red). (1995/2005). «*Aschehougs Norges historie. Vikingtid og rikssamling.*» Aschehoug. Oslo, Norge.

Helle, K. (red). (1996/2005). «*Aschehougs Norges historie. Under kirke og kongemakt.*» Aschehoug. Oslo, Norge.

- Henriksen, V. (1985). «*Hellig Olav*». Aschehoug. Oslo, Norge.
- Holtmark, A. (red). (1956). «*Norges og Islands litteratur. Inntil utgangen av middelalderen*». (2. utg). Aschehoug. Oslo, Norge
- Hødnebo, F. (red). (1956-1978). «*Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Bind 1-22*». Gyldendal. Oslo, Norge.
- Jervell, J. (red) (1996). «*Jomfru Maria. Fra jødepiken til himmeldronning*.» Gyldendal, Oslo.
- Jørgensen, T; Montgomery, I; Schumacher, J (red). (1995). «*Gjør døren høy. Kirken i Norge gjennom 1000 år*». Aschehoug. Oslo, Norge.
- Koranen (2000). Universitetsforlaget. Oslo, Norge.
- Langslet, L.R. (1995). «*Olav den Hellige*». Gyldendal. Oslo, Norge
- Langslet, L. R. (1997). «*Jomfru Maria og Olav den Hellige*». Maximilian Kolbe Utgivelser. Oslo, Norge.
- Langslet, L. R/Ødegård, K. (2011). «*Spor etter helgenkongen*». Forlaget Press. Oslo, Norge.
- Lidén, H-E. (red). (1995). «*Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*». Universitetsforlaget. Oslo, Norge.
- McGrath, A. (2013). «*Historical Theology. An Introduction to the History of Christian Thought*». (2. utg). Wiley-Blackwell. Chichester, UK
- Mundal, E. (1977). «*Sagadebatt*». Universitetsforlaget. Oslo, Norge.
- Mundal, E. (red. nr 23). (2000). «*Temahefte om islandsk spark og litteratur*». Nordisk institutt. Universitetet i Bergen, Norge.

Olsen, H. (1999). «*Ilden fra vest*». Verbum. Oslo, Norge.

Pelikan, J. (1978). «*The Christian Tradition. A history of the Development of Doctrine. 3. The Growth of Medieval Theology (600-1200)* ». The University of Chicago Press. Chicago and London. USA/UK.

Pelikan, J. (1985). «*Jesus through the Centuries. His Place in the History of Culture.*». Yale University Press. New Haven and London, USA/UK.

Pelikan, J. (1996). «*Mary Through the Centuries. Her Place in the History of Culture*». Yale University Press. New Haven and London, USA/UK.

Pelikan, J; Flusser, D; Lang, J. (red). (2005). «*Mary - Images of the Mother of Jesus in Jewish and Christian perspective*». Fortress Press, Minneapolis, USA.

Paasche, F. (1913). «*Kristendommen i norrøn poesi*». Særtrykk/forlag ukjent.

Paasche, F. (1914). «*Kristendom og kvad. En studie i norrøn middelalder*». Aschehoug. Oslo, Norge.

Paasche, F. (1924). «*Lilja. Et Kvad til Guds Moder*». Aschehoug. Oslo, Norge.

Paasche, F. (1928). «*Norrøne kristenkvæde*». Det norske Samlaget. Oslo, Norge.

Paasche, F. (1948). «*Hedenskap og kristendom. Studier i norrøn middelalder*». Aschehoug. Oslo, Norge

Paasche, F. (1958). «*Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*». Aschehoug, Oslo.

Rindal, m. (red). (1995). «*Skriftlege kjelder til kunnskap om nordisk mellomalder*». Noregs forskningsråd og forfattarane. Oslo, Norge.

Ross, M. C. (red). (2007). «*Skaldic Project of the Scandinavian Middle Ages. Project on Christian Subjects. Part 2: The Fourteenth Century*». Brepols. Turnhout, Belgia

Skúlason, E./Ødegård, K. (oversetter) (2003). «*Geisli*». Tapir akademisk forlag, Oslo.

Steinsland, G. (2000). «*Den hellige kongen. Om religion og herskermakt fra vikingetid til middelalder*». Pax forlag. Oslo, Norge.

Tønnesen, T. (2000). «*Maria*». Saeculum forlag. Gan, Norge.

Tveito, O. (2002). «*Kvite-Krist. En analyse av Gudsbildet i eldre norrøn skaldediktning*». Unipub forlag/Senter for studier i vikingetid og nordisk middelalder. Oslo, Norge.

Tveito, O. (2004). «*Ad fines orbis terrae. En studie i primær trosformidling i nordisk kristningskontekst*». Unipub forlag/Det historisk-filosofiske fakultet- Universitetet i Oslo. Oslo, Norge.

Ågotnes, A. (1995). «*Kristendommen slår rot*». Bryggens museum og forfatterne. Bergen, Norge.

Nettsider, artikler o.a

Allegori. *Store norske leksikon*. <https://snl.no/allegori>

Attwood, K. (1994-1997). «Intertextual aspects of the twelfth-century christian drápur». *Viking Society for Northern Research*. <https://www.jstor.org/stable/48611748>

Bandlien, Bjørn; Norseng, Per G. (u.å). Olav den hellige. *Store norske leksikon*. [http://snl.no/Olav den hellige](http://snl.no/Olav_den_hellige)

Brégaint, David; Imsen, Steinar; Scott, Ida (u.å) middelalderen. *Store norske leksikon*. <https://snl.no/middelalderen>

Cheadle, R. E. (2015). «Representations of Christ in Christian Skaldic Project». [phd, University College London]
<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1471382/1/2015%20Ruth%20Cheadle%20PhD%20Thesis%20FINAL%20VERSION.pdf>

Christensen, J., Aag, A. O. (u.å) Om norrøn litteratur. *Kublakan*.
<https://kublakan.no/hjem/norron-litteratur/>

Dingstad, K. (2011). «Jomfru Maria – Guds mor». *Den katolske kirke*.
<https://www.katolsk.no/tro/tema/maria>

Einar Skulason (u.å). *Store norske leksikon*. https://snl.no/Einar_Skulason

Epitet – adjektiv (u.å). *Store norske leksikon*. [https://snl.no/epitet - adjektiv](https://snl.no/epitet_-_adjektiv)

Eriksen, S. G. (u.å). *Norrøne oversettelser i middelalderen*. *Norsk Oversetterforening*.
<https://www.oversetterleksikon.no/>

Fulk, R. D; Gade, K. E; Nordal, G; Marold, E; Ross, M. C; Whaley, D; Wills, T. (u.å) *Skaldic Project Academic Body and Brepols* (u.å). <https://skaldic.org/>

Grøn, Øyvind; Stabell, Rolf. (u.å) *Kosmologiens historie*. *Store norske leksikon*.
https://snl.no/kosmologiens_historie

Gullvåg, O. (u.å) *Sangtekster til Spelet om Heilag Olav*. *Spelet*.
<https://spelet.no/category/sangtekster>

Heiti (u.å). *Store norske leksikon*. <https://snl.no/heiti>

Johan Fredrik Paasche (u.å). *Store norske leksikon*. https://snl.no/Johan_Fredrik_Paasche

Krog, O. (2015). «Keltisk kristendom, antroposofi og bevissthetssjelens utvikling». *Dialogos*.
<https://www.dialogos.no/wp-content/uploads/Otto-Krog-Ain-3-4-2016.pdf>

Marenbon, J. (2018). «Shallow Periodization and the Long Middle Ages». Foredrag holdt ved
Caambridge Medievel Studies Group.

Mary (mother of Jesus). (2022). *New World Encyclopedia*.
[https://www.newworldencyclopedia.org/p/index.php?title=Mary_\(mother_of_Jesus\)&oldid=1086183](https://www.newworldencyclopedia.org/p/index.php?title=Mary_(mother_of_Jesus)&oldid=1086183).

Pelikan, J. (2023). "Mary". *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Mary-mother-of-Jesus>

Visjonslitteratur (u.å). *Store norske leksikon*. <https://snl.no/visionslitteratur>

Aasgaard, Reidar; Vogt, Kari (u.å) Maria - Jesu mor. *Store norske leksikon*.
[http://snl.no/Maria - Jesu mor](http://snl.no/Maria_-_Jesu_mor)